

Keresztény Magvető
1906-1908 é

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

PÉTERFI DÉNES.

FŐMUNKATÁRSÁK:

KANYARÓ FERENCZ, DR. GÁL KELEMEN, GÁLFY LŐRINCZ.

XLII. évf. 1907. November—December. 6. füzet.

TARTALOM:

Különböző új-szövetségi felfogások Jézusról. (II.) KOVÁCS LAJOS.....	289
Loyson Hyacinthe a jelenkori atheismusról. PÉTERFI DÉNES.....	300
Egyh. tört. adatok: CLXVI. Adatok a sinfalvi unitárius ekklezsia történetéhez	311
CLXVII. Bencze Zsuzsánna és Judit osztálylevele 1765. Közli: BODÓCZI SÁNDOR.....	313
Nemzetközi vallásos congressus Bostonban:	
I. Dr. Eliot Sámuel elnök megnyitó beszéde.....	318
II. A congressus lefolyása. JÓZAN MIKLÓS	323
Pécsi Simon felfogása és ítélete a plagiumról. KANYARÓ FERENCZ.....	333
Ferencz József püspök főtanácsot megnyitó beszéde	338
Gondolatok. BÁRÓ PETRICHEVICH HORVÁTH KÁLMÁN	341
Irodalmi értesítő	342
Különfélék	344
Aranykönyv	349

KOLOZSVÁR

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1907.

A „Keresztény Magvető“ 1907. évfolyamára befizették:

a) a 8 korona pártoló díjat:

Balogh József
Dr. Hajós Béla
Májay Béla
Ürmösy Miklós

1906-ra: Kovács Dénesné (10 kor.)

b) a 4 korona előfizetési díjat:

Dr. Barabás Ábel
M. Farkas Sándor
Koncz Imre (ref. főesp.)
Nagy Benedek
Nagy Elemér (urad. int.)

Rend Domokos
Sándor János (ref. esp.)
Szatmáry Mózes
Sz.-Kereszturi gymn. olv. egyesület
Varga Ödön

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLII. évf.

November—December.

6-ik füzet.

Különböző új-szövetségi felfogások Jézusról.

II.

Az egyháztörténelem minden pontja megerősíti ama meggyőződésünket, hogy a Jézusról, mint gondviselészerű emberről alkotott felfogás, mely az első három evangéliumban van megörökítve, az eredeti keresztény hit volt. A Cselekedetek könyve is, — bár az új-szövetség legkésőbb keletkezett iratainak egyike — többféle megszólítás formát foglal magában, mint például a Péterét, melynek keletkezési ideje nem sokkal a keresztrefeszítés utánra esik s melynek legalább meg kell közelítenie amaz apostol gondolkozásmódját. Itt ismételtén megtalálható a Jézusról való felfogás helyes leírása. Jézust ő „Istentől megbizonyított ember“-nek és „Isten fiá“-nak mondja, a ki mint próféta „hasonló Mózeshez.“¹ Minden szava bizonyítja Jézus iránti határtalan szeretetét s benne, mint megígért Messiásban való tökéletes hitét; de minden szava nyíltan mutatja azt is, hogy ő (t. i. Péter) sohasem gondolta Jézust Mindenhatónak.

Általánosan el van fogadva, hogy a jeruzsálemi tanítványok utódai — a kik az eredeti keresztény hitnek voltak a képviselői és a kik a legjobb helyzetben voltak arra nézve, hogy megismerjék, hogy minek nézte a kezdetleges egyház Jézust, melynek feje Jakab, a Jézus testvére volt — később ebioniták név alatt ismeretesek. A zsidó keresztények e részétől egy különös munka származott, körülbelül egy és egynegyed száz évvel a keresztrefeszítés után, a mely nagyon ápolta a kezdetleges hagyományokat s e munka Clemens-féle Homiliák név alatt maradt fenn. Ennek bizonyító ereje oly nagy, hogy egyetlen elismert kritikus sem állítja, hogy az más eszmének, mint csupán Jézus tiszta emberségének támogatására készült

¹ Csel. II. 22; IV. 27; III. 22.

volna. Egyik kifejezése így szól: „A mi Urunk sem nem állítja, hogy lettek volna istenek a mindenek Teremtőjén kívül, sem nem tartotta magát soha Istennek.“ Ez a munka teljes bizonyosságot nyújt arra nézve, hogy a judeai kereszténység Jeruzsálemből származott a Jakab és Péter befolyása alatt azon időtájon, midőn a helyett, hogy istenségét állították volna Jézusnak, azon fáradoztak, hogy tagadó álláspontot foglaljanak el ilyen irányú tudomány lábrakapásával szemben. Eusebius 325 körül kinyilatkoztatta, hogy ezek az ebioniták „egyszerű és közönséges embernek (tisztán embernek) gondolták őt (Jézust), az erényben való előhaladása és azáltal is igazolva ezt, hogy ő szűz Máriától született természetes származás útján.“ Ezek az ebioniták, a mint az orthodox írók is állítják, eretnekek voltak a második és harmadik százban; azonban, a mint a mai kritika általában tartja, ez a judeai felekezet nem azért volt eretnek, mert elhagyta az eredeti hitet, hanem azért, mert a pogány kereszténység, mely népszerű felekezet lett, eltávozott az eredeti hagyományoktól, melyet ezek a zsidó keresztények megtartottak.

Minden positiv esemény és történeti valószínűség ezt mutatja s bármint beszélnek az életről való közönséges eszméikben, s bármennyire is lehetett alávétve a pogány kereszténységnek ez a felekezet némely tekintetben, mindamelllett hitük a Jézus rangját tekintve, visszavisz minket a Mester személyi és meghitt követőinek jeruzsálemi komoly társaságához. A conservatív írók állítása szerint a zsidó tanítványok alábbszállították Jézust, a pogány megtértek pedig megtartották az igaz hitet rangját illetőleg s így annak éppen ellentéte jött létre, mint a minék szükségszerűleg történnie kellett. Azonban Jézusnak barátai nem lehettek soha hajlandók bizonyára iránta érzett becsülésüket kisebb körre szorítani, a mint az idő telt, és a zsidóknak is, a kik mindenkor hittek benne, nem lehetett semmi okuk arra, hogy róla alacsonylelkűleg gondolkozzanak.

Méltán következtethetjük tehát az első három evangélium gondos tanulmányozásából, továbbá Péternek a Cselekedetek könyvében levő beszédeiből, melyek bizonyára visszatükrözik az apostoli hitet és az egyháztörténelem bizonyosságából, hogy az eredeti hit Jézusra vonatkoztatva, nem teszi őt nagyobbá providenciális embernél, Messiásnál.

Ha most áttérünk a Pál leveleire, lényegesen különböző képet találunk Jézus természetéről és küldetéséről. Megszünik csupán zsidó Messiásnak, providentialis embernek lenni, a kibem mikor másodsor jön el, Isten népe végtelen boldogságra fog felmagasztaltatni; ő a második vagy új Ádám¹, előrelétező lény, ki alájött a fenséges magasságból, hogy egy új pszichológiai elem (szellem vagy pneuma) hozzáadása vagy befolyása által teljesítse emberi hivatását, melyet a keresztt, az emberi lélek újjászületése kezdetének színhelye, közelebb hozott. Ez az új pszichológiai elem, midőn a hit elfogadja, minden embert új teremtménynyé tesz, a ki szellemileg tud élni, mint Jézus.

Pál a Jézusról való felfogását nem a Jézus élete apróbb részleteivel mutatta meg, hanem különös személyi tapasztalat által és úgy, hogy az emberi természetet és emberi történelmet bölcsellete kérdéseivel hozza összeköttetésbe. Jézusról, mint új Ádámról való felfogása nem történelmi kép, hanem speculatív alkotás. Ha csak az ő leveleit bírják, nem tudnánk semmit Jézus tanításáról, sem megragadó személyi történetéről. A mint Martineau megjegyzi: „Leveleiben ama szent életnek egész tartalma a születéstől egészen az utolsó husvétig minden vonatkozás nélkül van hagyva, és csak azokból sohasem tudná meg az olvasó, hogy volt kereszttelés a Jordánban, megkisértés a pusztában, beszéd a hegyen, a könyörületesség nagy munkája, a gyöngéd bölcsesség példázata, képmutatók káros volta, bűnbánók fölemelése, kínos halálküzdés a Getsemáné kertben, vagy hogy volt egy valaki, a ki az „ember fia“ nevezetet viselte.“² Úgy látszik, hogy Pálnak érdeke volt a kereszttrefeszítésen és feltámadáson kissé túlterjeszkedni, melyekre nézve egészen eltérő magyarázatot adott attól, mint a mit az eredeti tanítványok vallottak.

Pálnak Jézusról való felfogása egy előrelétező lény felfogásából indul ki, a mely az Örökkévaló Istennek képe s minden angyalnak és minden hatalomnak föltötte áll. S jóllehet oly közeli volt Istenhez, mégis a helyett, hogy törekedett volna Istennel egyenlő lenni,³ szegény lett s egy szolgának alakját vette fel, a ki más emberekhez hasonlóan született és aláztatos-

¹ I. Kor. XV. 45—47.

² Martineau: Tekintély helye c. m.

³ Filipp. II. 5—8.

ságban munkált az emberiségért, alávetette magát engedelmesen a kereszthalálnak, mi által az emberi természet számára egy újjászülő elemet teremtett, mely véghezviszi a lélek teremtését és alkalmassá teszi az embert, hogy állati tulajdonságain felül emelkedjék és új életet éljen szellemileg Istenben. Pál tanításának lényege ama kifejezésben foglalható össze, mely szabadon fordítva így szól: „Nincs semmi kárhoytatás azokra nézve, a kik a Jézus Krisztusban vannak s inkább lélek szerint élnek, mint test szerint; mert ha mi a Jézus lelke szerint élünk, semmi hatalma sines a bűnnek és halálnak rajtunk. A mit a régi törvények nem tudnak megtenni, Isten azt véghezviszi Jézus által, ki ténylegesen hozzájárul az ember szellemi felruházásához, miután elég hatalma van azt a bűn fölé emelni úgy annyira, hogy a testi vágy nem uralkodó többé benne; s mint-hogy többé nem uralkodó, az ember a törvénynek reá nézve való minden befolyása nélkül szabadon él isteni életet, mert szíve igaz. A Krisztusnak lelke levén a fő benne, az ember eléri Istennek igazságosságát, mely benső és szellemi igazságosság a Jézus életéhez való hasonlóságban és a Jézus szeretete által újjá lesz.”¹

Pál szerint a kereszt nemcsak az emberiség ez újjászületésének volt a jelképe, — érintkezési pont a természeti ember és az égnek teljessége között — hanem az önfeláldozás is a Jézus részéről, mert ő odahagyta tiszteletteljes helyét Istennek jobbján, hogy bizonyoságot tegyen az örökéletről az embernél s ez önfeláldozási tett által — miután alászállott az égből, hogy megbizonyítsa a „lelki életet“ az emberen, s eképpen maga mint új Ádám, kezdetben a lelki embereknek új rendjét alkotván meg, mint az első Ádám kezdte a hiányos és csupán természeti emberiség rendjét — mondom, magának a mi javunkért való ez átadása által a keresztet a lélek symbolumává tette és oly folyamattá, a mely megosztva és ismételve kell legyen mindnyájunkban. Nekünk is hasonlóképpen kell meghalnunk testben és viselni egyik a másiknak terhét: „Lélek szerint járjatok és a testnek kívánságát véghez ne vigyétek . . . Mert a kik Krisztuséi, a testet megfeszítették az ő indulataival és kívánságaival egybe . . . Egymásnak terhét hordozzátok és úgy töltsétek be a Krisztus törvényét.”²

¹ Róm. II. — 10.

² Gal. V. 16. 24; VI. 2.

Ez a nagy apostol a Jézus feltámadására, mint erős bizonyítékra hivatkozott, hogy ő valóban az élet Ura volt, a ki minden hívő tanítványt alkalmassá tett arra, hogy testben meghaljon s élhessen lélekben. Pál egészen bizonyos volt abban, hogy a feltámadás megtörtént; s bár a modern gondolkozás azt kell következtesse, hogy tévedett, — mert mi semmi ily csodához hasonló bizonyítékot nem találunk — mégis ez esemény Pál előtt a legbizonyosabb dolognak látszott az életben, forduló pontnak az emberiség történetében és Pál egyikévé tette azt az ő hite sarkalatos pontjának.

A keresztről és feltámadásról, mint tudományának két gyűpontjáról, Pál azt a magyarázatot adta, hogy Jézus egy újjászülő folyamatnak volt a munkálója, a mely egy új emberiségnek egyszerre adta meg az emelkedést és a mely végtére minden embert teljessé fog tenni isteni fiúságában. „Eltemettünk azért ő vele együtt a keresztség által a halálba, hogy miképpen feltámasztatott a Krisztus a halálból az Atyának dicsőségére, azonképpen mi is új életben járjunk . . . Azt tudván, hogy ama mi ő-emberünk vele megfeszítettett, hogy a bűnnek teste megerőtelenüljön, hogy ezután ne szolgáljunk mi a bűnnek.”¹ Nem különben: „Mert miképpen Ádámban mindnyájan meghalnak, azonképpen a Krisztusban mindnyájan megelevenítetnek.”²

Ez az új felfogás a keresztről és ez az új magyarázat a Jézus szolgálatáról Pál és a jeruzsálemi régebbi apostolok között folyt éles vitatkozás által jött létre, melyhez hasonló szenvedés kifejezések találhatók a Galatákhöz írott levelében is.³ Ama jeruzsálemi tanítványok úgy gondolkoztak Jézusról, mint zsidó Messiásról és megváltói munkájának teljes véghezvitelét második eljövételére tették; azonban ők szorosán a leviticus törvényhez alkalmazkodtak s Jézusnak szelleme és igazsága veszélyben forgott értelmi tompultságuk miatt. De Pál azt mondta: Jézus megszabadítja az embert nem úgy, hogy az ő segítségével hívásával megtartják a törvényt, hanem azt először új teremtménynyé teszi, melynél fogva a külső törvény támogatása nélkül is élhet lelkileg. Jézus személyes követői feleba-

¹ Róm. VI. 4-6.

² I. Kor. XV. 22.

³ Gal. I. 8., II. 4-7., V. 1-12.

rátjuknak gondolták őt, a ki felemeltetett Isten jobbára a nélkül, hogy emberi természetének megszünése befejezett megszűnés lenne, s onnan majd alkalmas időben vissza fog térni, hogy megalapítsa dicsőségben a messiási országot; így e reménységben várakoztak s a régi formákhoz alkalmazkodtak. De Pál Jézust az égi királyságból alászállottnak képzelte, kapcsolatba hozva a tökéletlen és befejezetlen emberi renddel, a ki Isten kegyelme által közelebb jöve teljessé teszi a lelket, és így végre minden embert egy isteni családban összpontosít; az élő embernek erre szüksége van, Jézusnak küldetése pedig az, hogy a régi formák eltöröltessenek.

E ponton Pál látta, hogy minden embernek szüksége van a Jézus által befolyásolt szellemi lényegre, azért szabadon ajánlotta mindazoknak az evangéliumot, a kiket ő felszólított és óhajtotta, hogy tanítványai legyenek vagy „új teremtmények“ a Jézusban; de ez bántotta Jakabot és Pétert, az eredeti keresztény gyülekezet vezéreit, a kik mindenképpen azon az állásponton voltak, hogy a pogányoknak előbb zsidóknak kell lenniök s azután keresztényeknek. Minthogy azonban Jézusban új utat találtak a bűn hatalmából való kimenekülésre, Pál a zsidó törvényt félretette és a „törvény igazságának“ — mely annyira hiányos engedelmisséget foglal magában, hogy csupán természeti embereket vezethetne — fölébe helyezte „Isten igazságát“, mely oly teljes engedelmisséget mutat, hogy azon újjászületett emberek vezetésére is egészen alkalmas, a kik lelkükre nézve Jézus, az új Ádám által befolyásolva szellemileg élnek. Ezt ő a kegyelem, — mély személyi igazság útjának nevezte, mely nem csupán Jézus érdemét számítja be az emberek hitére nézve. Azonban a jeruzsálemi eredeti keresztények előtt hitelenségnek látszott az, hogy Pál a mózesi törvényt szakított s e miatt azok üldözőbe vették őt, mint hamis apostolt. Ez az összetűzés több-kovesebb hatással néhány évig tartott s nekünk föl kell jegyeznünk, hogy megértsük az első száz év kereszténységét, jóllehet annak jelentőségét Baur és mások is túlozták. A következményre valóban nagyfontosságú volt az a kérdés: vajjon az új fejlődési mozzanat csak egy zsidó felekezet körében marad, vagy pedig ki fog hatni a világra, mint egyetemes vallás? A traditionalismus és cosmopolita szellem közötti harcz jelenségei, a mint Pál feltünteti azokat, meglátszanak

egy- új-szövetségi iratokban, mint a Jelenések könyvében és Jakabnál egyfelől, másfelől pedig a Pál leveleiben, a későbbi iratokban éppen úgy, mint a Clemens-féle Homiliákban és Justin Martyr Dialogjában. Mivel Pál tovább is éppen oly ellenállással találkozott, mint kezdetben, mindinkább a pogányokhoz fordult és a szabadság apostola lett.

Pál szerint Jézus nem annyira tanító volt, mint egy új emberiségnek a cosmicus forrása; nem annyira zsidó értelemben vett Messiás, mint az emberi természetet újraszervező és tökéletesítő cosmicus lény; nem annyira providentialis ember, mint Istennek ható ereje; ő minden léleknek új életerőt hoz, a ki elfogadja azt és a kereszten való halála által mindenkinek megmutatta, hogyan kell meghalnia a testre nézve és élni lélekben. Pál felfogása szerint Jézus megváltja az embert a haláltól és ördögtől, nem valami kereskedelmi vagy törvényszéki szerződés által a bűnt illetőleg, hanem 1. egy mysticus elemnek az emberi természethez való hozzáadása által és 2. a kereszten való önfeláldozásának ihletése által, mely az embereket tovább viszi az önmegtagadáshoz és szeretet szolgálatához. Azonban a Jézus szolgálatának e közbeszótt tényezőit Pál nem különböztette meg tisztán gondolkozásában, sem pedig nem határozta meg azokat elég világosan leveleiben; sok zavar tapasztalható előadásában, a mi néha csaknem ellenmondássá válik.

Igy tehát a Pál tanának a Jézus Krisztus által hirdetett üdvösségre vonatkozólag két oldala van: mystikus és ethikai. Mysticismusának álláspontjáról tekintve: Pál Jézusban egy pszichologiai működő erőt látott, a ki a kereszten egy új aerát kezdett az ember számára, kinek lelke az önmagába fogadás által a szellemi lényezet közel hozta, a bűn és ördög hatalmán felülemelkedett s Istennek teljes gyermeke lett, a ki lélekben él. Ethikai tapasztalatainak álláspontjáról ő érezte a Jézus kereszten való önfeláldozásának ihletését; s a szeretetnek az a hősiessége benne befolyásos példájává lett annak, a mivé minden emberi életnek kell lenni, — meghalni a testre nézve s élni szellemileg. Tanának ez a második része szívéből származott; ő Jézustól nyerte e segítséget; de az első fele agyából jött létre, mely által saját személyi tapasztalatát akarta megvilágítani.

Ha e két elemet eszünkben tartjuk a Pál leveleinek olvasása közben, nem sok kétségünk lehet szavai értelmét illetőleg. Azonban Matthew Arnold „Szent Pál“ című művében tévedt gondolkozásának mystikus oldalát tekintve, nem különben Pflaiderer „Paulinismusában“ az ethikai elemet illetőleg; míg a traditionalis theologia mindkettőt tévesen fogta fel. A dogmatikus theologusok is tévúton jártak és nagyon is hamis oldalról mutatták be Pált, mert ők szavait megkülönböztetés nélkül olvasták. Minden kifejezését egyenlő értékűnek vették és megkísérelték, hogy mindent egy mesterségesen alkotott egységbe erőszakoljanak bele; és e merev eljárás által felelőssé tették őt egy oly rendszerért, a mely épp annyira irrationalis, mint a mennyire valószínűtlen, az ő tanával szemben, mert a Calvin-féle trinitarianismus megmérhetetlen félreértése ama nagy apostolnak.

Pál szerint a hit a Jézustól nyert új élet-lényeg elsajátítására való rendszer és a Jézus szellemében való önmegtagadó szeretetnek is neve. Ama tanítás által, hogy megszabadítottunk a hit által, nem azt akarja tudomásunkra hozni, hogy egymás érdemének a leple alatt dicsőségbe jutunk, hanem azt, hogy bejutunk a menybe a szellem-élet növekedése által, a Jézus vezérlete alatt s ez nem gépies engedelmisség, a mosaismus szokása szerint, hanem a szeretet élete, melyet a Jézussal való társalkodás éleszt, a ki véghez viszi az emberi természet alkotását szellemi tekintetben.

A megváltás, Pál szerint, nem a bűn büntetése alól való menekülés, hanem személyi, nem vélt igazságra törekvés — tényleges részesedés a Jézus szellemiségében. És a mint Reuss mondja ama szavaiban, midőn az áldozati elégtétel orthodox módjáról beszél: „mindezen fontolóra vett és vélt rendszernek egy szavát sem lehet feltalálni a Pál összes irataiban.“ A „Krisztus vére“ által való üdvösség“, ez a szólásforma nem charakteristikus páli kifejezés; és abban a néhány esetben, midőn a „Krisztus vére“-ről beszélt Pál, mint más apostoli írók, ezeket a szavakat a „Calvarián kiömlött vér“-re semmi vonatkozással nem használta, — a mi nem is szentírási szólásmód minden esetben — hanem a Jézus személyiségének képletes megjelölése; mert az általános szólásmód volt: „Az élet a vérben van.“

Pálnak legmélyebb óhaja az élet szentségére vonatkozott; nem névszerinti vagy helyettesített, hanem a valódi és személyi igazságra. Ő az üdvösségről inkább pszichologiai, mint törvényszéki módon gondolkozott; a Jézus kereszthalálára inkább úgy tekintett, mint egy újjászülő folyamat symbolumára, mint valami engesztelő áldozatra! Ő Jézust cosmicus lénynek nézte, a ki új élet-lényeket ad a természeti embernek s teljessé teszi fiúságát, belsőképpen téve inkább azt igazságossá, mint az érdemet a bűnös hitelére irni föl, hogy igazságosnak látszódjék s oly lepel alatt jusson a menybe, a mi nem sajátja.² Ez új élet-utat kegyelmi módnak nevezte, nem azért, mivel az helyettesíti a hitet az életre tartozó kegyességre nézve s nem azért, mert az az embert személyi szentség nélkül előbbre juttatja, hanem azért, mert az szabad ajándék Istentől. Az evangélium megtartja az isteni hatást, — Jézust, az új Ádámot — mint kedvezést, mely által az ember teljessé teheti magát az igazságosságban. A mit felmutat, az nem csupán bűnbocsánat, mely által a bűn ismeretlen lesz vagy kiegyenlítődik, hanem a bűnből kivezető út.

Pál azt tanította, hogy az embernek kell megbékülni Istennel és nem Istennek az emberrel. Istennek szeretetét Krisztusban, mint a bűnből kiemelkedő emberben rajzolta meg, de nem mint olyanban, a ki alkudozik az igazsággal az embernek a bűn következményeitől való feloldozására nézve, az egyházi hit módjára. Azt tartotta, hogy a kegyelmi mód — Jézussal való azonosság a hit által — teljessé teszi az emberi természetet, ha egy új pszichologiai elem járul ahhoz, s a mely egyszersmind alkalmassá teszi az embert arra is, hogy Istenben éljen. Nem a jutalom elnyeréseért kell engedelmeskedni a törvénynek vagy áthágni azt, hanem a legfőbb szeretet szabad szellemében kell törvény szerint élni: „A törvénynek betöltése a szeretet . . . Most pedig minekutána megszabadultatok a bűntől és Isten szolgálivá lettetek, annak gyümölcsét vettétek, a szent életet, a melynek vége örökélet.”³

Midőn Pál nagyobbnek nézte Jézust az embernél, egyszersmind kisebbnek állította Istennél. Mint Isten képmása,

¹ Róm. VI. 4—11. Gal. II. 20.

² Róm. VIII. 9. Gal. VI. 7—8.

³ Róm. XIII. 10. VI. 22.

Jézus véghezviszi a kereszten való önfeláldozását s feje lesz az új emberiségnek; de Isten az, a ki megdicsőíti őt; s ez az Isten tiszteletéért van, hogy gyakorolja bizalmát és szolgálatát; és Isten kezébe adja végre mindenét s visszavonul hivatalos működésétől: „Azután vég lépzen, mikor kezéhez adja Krisztus az országot az Istennek és az Atyának . . . akkor maga a Fiú is annak alávetetik, a ki néki mindeneket birodalmába adott, hogy az Isten mindenkben minden legyen.“¹ Egyetlen esetben sem mondja Pál, hogy Jézus Isten volna, vagy hogy Krisztus és Isten egy, vagy egyenlő. Egy esetben sem alkalmazza az istenség nevét Jézusra. Az egyetlen látszólagos kivétel a Róma-beliekhez írott levél IX. r. 5. versében van a közönséges fordításban, a hol hamis írásjelzés alkalmazza az „Isten“ szót Jézusra.

Minden esetben teljesen tisztán látható, hogy Pál Jézust az Örökkévaló Istentől különbözönek és neki alárendeltnek tekinti. Pfeiderer szavait igen érdemes itt idézni: „Ha ez Istennek igazi ábrázatja, úgy oly távol van attól, hogy vele egyenlő legyen, hogy ellenkezőleg Krisztusnak az emberiség és világ fölött való urasága magában foglalja Isten iránti föltétlen alárendeltségét.“ Alig lehet valakinek beszéde világosabb, mint a Pálé: „Mindazonáltal nekünk egy Istenünk vagyunk, amaz Atya . . . és egy Urunk, a Jézus Krisztus.“² Majd: „Ti pedig a Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig az Istené.“³ Ismét: „A Krisztus minden férfúnak feje . . . a Krisztusnak pedig feje az Isten.“⁴

Valóban Pál sokszor használta azt a kifejezést, mely kevésbé emeli Jézust, mint bárkit, az egyszerű emberiség során felül. Például: „hogy ő elsősülött legyen a sok atyafiak között.“⁵ Már ez is magában foglalja, hogy Jézus egyszerűen egy égi származású ember volt, legalább is olyan, kinek viszonyai sokkal inkább emberiek, mint isteniek. A rokonság eszméje, ha ugyan nem az egyenlőség, vagyis a Mester és tanítványai közötti rang eszméje, ezekben a szavakban kifejezésre jut: „Mi Istennek fiai vagyunk . . . Hogyha fiak, tehát örökösök is; Isten-

¹ I. Kor. XV. 24—28.

² I. Kor. VIII. 6.

³ I. Kor. III. 23.

⁴ I. Kor. XI. 3.

⁵ Róm. VIII. 29.

nek örökösei, a Krisztusnak pedig örökös társai; ha ő vele együtt szenvedtünk, hogy ő vele együtt dicsőüljünk.“¹

Az az elv, hogy az embernek a Jézus által kezdett munkát kell betölteni, gyakran jut kifejezésre Pálnál; s hogyha az ember önfeláldozása épp annyira megváltói munka, mint Jézusnak a kereszten való önmegtagadása, akkor semmi áthidalhatatlan különbség nincs közöttük. Mindez bele van foglalva e tételbe: Isten „magával minket megbékéltetett a Jézus Krisztus által és adta a megbékéltetésnek szolgáltatását nekünk.“² Ezek a szavak bizonyosan összehozzák Jézust és a hívőt ugyanazon munkában; azóta nem lehet őket messzire távolítani (lényegileg) egymástól. Egy másik világos kifejezése így szól: „Mert mivel-hogy ember által vagyon a halál, a halottaknak feltámadások is ember által vagyon.“³ Következtetésünk tehát az, hogy Pál nem fejtette ki elég világosan elvét, — szavai néhol zavarólag hatnak — mégis a legfényesebb megkülönböztetést tette Krisztus és Isten között.

Három hely (Koloss. I. 1—20; II. 9; és Zsid. I. 1—5) figyelmen kívül van hagyva a Pál tudományának e fejtegetésében, mert minden elismert kritikus azt tartja ma, hogy a zsidókhöz írott levél nem Páltól származott s csaknem mindenik megegyezik abban is, hogy a Kolossébeliekhez írott sem az övé. S jóllehet a Jézusról való felfogások, melyek e helyeken találhatók, sokkal későbbieknek és dicsőítőbbeknek látszanak, mint a páli felfogás, mégis Jézus itt sincs Örökkévaló Istennek vagy az Istenségben egyenlő személynek mondva, hanem oly lényeknek rajzolva, a ki teremtett, jóllehet ő valóban osztja és hatalmában van az „Isten teljességének“; s mégis ő nem az Istenséggel, hanem az angyalokkal van összehasonlítva.⁴ Nincs említés téve itt I. Tim. III. 16. versről, melyet egyszer a Jézus istenségének bizonyító kifejezéséül próbáltak használni. Először, mert legtöbbször arra az eredményre jutottak, hogy nem Pál írta azt és másodsor, mert az angol revideált fordítás magyarázat alakjában adja azt a helyet, — melyet a kritika már régóta javasolt — a mi a Jézus rangját illető minden lehető vonatkozástól megfosztja azt.

¹ Róm VIII. 16—17.

² II. Kor. V. 18.

³ I. Kor. XV. 21.

⁴ Zsid. I. 4—5.

Loyson Hyacinthe a jelenkori atheismusról.¹

Jól esik, hogy ismét e vendégszerető, sőt mondhatnám, barátságos helyen találhatom magamat és e nagyszerű termet ismét láthatom. Köszönet a protestáns egyház lelkészeinek, hogy azt nekem testvériesen megnyitották. S köszönet e keresztény-katolikus egyház papjának és tanácsának, hogy engem ide elhívtak. Ráemlékeztek arra, hogy az ő munkájukat e szép hegyek közt én kezdettem. Én hoztam 1873-ban, az akkor római katolikus egyházközség tanácsának kilenczéből hat szavazata következtében, ide a reformot, melyet Genfben megalapítottam. La Chaux de Fonds akkor huszezer lakost számlált, ma kétszer annyit. Ritka egy falu — mert még ma is falu a neve — mely a megyében bizonyos vezérszerepet játszott; a munka és béke vára, mely a modern világ három nagy hatalmát őrzi, az ipart, a demokrátiát és a kosmopolitismust s mely sietett, nem tökéletes, de őszinte törekvéssel, odacsatolni a jövő vallását is.

Ez emlékezések azt mutatják, hogy én vénültem, de nem kedvetlenül tenek el. „Oh Isten ne vess el engemet az én vénségemnek idején; mikor erőm fogy, ne hagyj el engemet! Oh hadd beszéljek rólad e nagy gyülekezetben, oh hadd hirdessem e nemzedéknek a te igazságod és jóságodat.”²

Meg fogják nekem engedni, hogy egy más emléket is felidézzek, a melyben különben személyem csak már kitörölt sze-

¹ L'Atheisme contemporain. Discours prononcé à la Chaux-de-Fonds par Hyacinthe Loyson (Le père Hyacinthe). Paris 1907. A „szabadgondolkozók“ álláspontját és a mire alapítanak, a Comte-féle bölcselmet világítja meg ez értekezésében Loyson Hyacinthe, melyet itt közlünk. Nemesak arról tesz ez értekezés tanúságot, hogy az emberiség haladásának útja nem a „szabadgondolkozók“, sem a római katholicismusé; hanem arról is, hogy Franciaországban és Schweitzban a vallási szabadelvű irány mind több hívet nyer és a reform a katolikus gyülekezetekben is mind nagyobb tért foglal.

² Zsolt. 71.

repet játszik. Mikor 1864-ben a párisi Notre-Dame-ban értekezéseket kezdettem, olyan tárgyat választottam, mely bölcselemi és vallási is volt egyszersemind : az Isten személyiségét. E magaslalon különben vallás és bölcselem érintkeznek, sőt elegyülnek egymással. Az idealista iskolának akkori feje, Cousin Victor üdvözölt választásomért : „Guizot — mondotta — csalódik, mikor Krisztus istenségét állítja előtérbe — a jelenkor nagy kérdése a világból visszavonuló Isten eszméje!”

Négy évtíz tünt el már azóta. A csillag, mely mind homályosodott az emberek gondolatára nézve, most már a láthatár alá esett. Az Istenen alig maradt fenn az isteni, mint a bibor és arany visszfény a felhőkön, melyeket ugyan színeznék, mikor a nap el van rejtve, de a színek mind violásabbak lesznek és azokra nézve, kik ez órában érkeznék, mely aggodalmasabb, mint az, melyet Hugo Victor „Estalkony énekeiben” fest, nem inkább lehet-e kérdezni, ha az égen látható gyöngye fény a felkelő napnak-e előjele, vagy pedig a leszállónak visszfénye.

Az éjszaka gyermekeit ama sötétség borzalmaira emlékeztetem, melylyel ők magukat társították. Azoknak pedig, a kik úgy gondolkoznak és éreznek, mint én, azt mondom : bátorság! Az emberi szellem, mint földgolyónk fordul maga körül, de a nap mozoghatatlan és a föld a nappal és éjszaka egymás után következésében vég nélkül tovább fog forogni.

Meg fogják nekem engedni, hogy nézeteimet, meggyőződésemet erélylyel, sőt lelkesedéssel terjeszszem elő; ily dolgokban a meggyőződéssel a lelkesülés együtt jár. Szeretném, hogy önöket arra indítsam, hogy osszák minden bizonyosságomat, melyeket én ilyeneknek tartok; de erőszakolni azokat nem akarom és ha gyűlölöm az atheismust, az atheistákat tisztelem, mikor őszinték, főleg mikor lelkükben titkon szenvednek, mikor elvetik a bálványt, melyet a való Istennel összetévesztve tanítottak nekik.

A jelenkori atheismus okait és gyógyító eszközeit akarom vizsgálni. Az okok sokkal számosabbak, sem hogy mind előszámlálhatnám. A melyek az Istentagadáshoz leginkább, a történelemben példátlanul járultak, azok egyfelől a különböző egyházak tévedései és mind nagyobb visszaélései; másfelől pedig minden metaphysikának hitelvesztettsége, sőt hogy jobban mondjam, az észszerűségnek, mely magát fensőbbnek tartja, alásü-

lyedése. Fénelon már a XVII. százban megjegyezte, hogy a hit és ész betegek, de az ész még inkább, mint a hit.

Francziaország és a Nyugat egyházai judeo-keresztény egyházak, melyek egy könyvön, formájában emberi, alapjában isteni könyvön, a biblián nyugsznak, melyet mi nem olvashatunk, nem szemlélhetünk eleget és nem becsülhetünk eléggé, mert az szerezte a mi vallásunkat s részben műveltségünket. Csakhogy ne feledjük az intést, melyet nekünk maga a biblia ad, azt az intést, melylyel gyakran visszaélnék, de a mely másfelől még nincs eléggé kimerítve: „A betű megöl, de a szellem megelevenít“.

E nagyszerű könyv lapjain történeti elbeszélések vannak s mikor azokban vallási és erkölcsi tanításokat kellene látni, symbolikus hőskölteményt, ihlett mythológiát, ellentétbe helyezik a kereszténységet Istennek eme másik kijelentésével, a tudománynyal. Megtagadják a csillagászatban, föld-, embertan, történelem és őstörténelem ma jobban ismert igazságait.

A párisi egyházmegye katekismusában még ma is azt tanítják, mit különben a mi nagy Bossuet-nk is tanított az „egyetemes történelemről szóló értekezésében“, hogy a világ Jézus Krisztus előtt 4004 évvel teremtett. Emez évnek hatodik napján — mert a héber szövegben és az egyház tudósainak, valamint a synagoga tudósainak magyarázataiban napokról és nem korszakokról van szó — az első év első hónapjának hatodik napján Ádám teste agyagból formáltatott, mint a hogy a fazekas keze formálja a fazekat s azután orrába az életnek lehellelte leheltetett és azután az isteni munkás újra felvette a munkát, mivel először nem tudta művét teljessé tenni, „nem jó az embernek egyedül lenni“, és megcsonkította azt, hogy teljessé tegye, kivette Ádám egyik oldalbordáját és „hússal töltötte bé annak helyét“.

Végre a kertben, hová Jahveh helyezte, Ádám és felesége egészen meztelenül tévelyegve s szüzességüket nem szégyenlve találkoznak egy kígyóval, mely ott volt s mely az ő nyelvükön beszélve megtanítja, hogy Isten nekik féltékenységből nem igazat mondott és hogy hozzá hasonlók legyenek, erre a mód, hogy neki ellentálljanak. A honnan a gyümölcsnek megevése, mely nekik a tudást adja s a mely ugyanakkor aláveti szenvedésnek és halálnak maradékaikkal együtt, a kik azután születnek az évszázadokon át és a kik az ő engedetlenségüktől távol állanak.

Gyermekeinkhez nem találó mesék, ha azokat azért, hogy betű szerint fogjuk fel, úgy tanítjuk, mint történelmet; igazsággal s költészettel teli symbolumok, ha azokat abba a szellembe állítjuk vissza, mely ihlette s mely egyedül lehet azoknak magyarázója. A „jahvista“ író nagy theologus volt, kiált fel Renan, e titokzatos hely szerzőjéről beszélve. A „jahvista“ és az „elohista“ is, mert ez elbeszélések kettősek, a nélkül, hogy ellentmondók lennének.

Oly korszakban, mikor az örök chaos erjedéséből az istenek épp úgy születnek, mint az emberek, egyiket, mint a másikat a dolgok eredetébe állítják be; egy személyes, értelmi és jó lény az, ki szava által, azaz teremtő gondolata által, előhossa a világosságot és a világosságban az összhangot. „Legyen világosság és lett világosság. És látá Isten, hogy jó volna a világosság és elválasztá a világosságot a sötétségtől.“ E világosságban és az ő szava által a lények egymásután jönnek, fel az emberig, kivel a teremtés végződik, legalább e mi bolygónkon s ki eszébe, lelkiismeretébe és szívébe a teremtő képét és hasonlatosságát fogadja. De az ember nem igazán ember asszony nélkül és ime a soknejuség korszakában, mikor a nő alig volt személy, hanem csak a gyönyör s még inkább a termékenység eszköze, e sajátos és mély értelmű elbeszélés szerzője Évát úgy mutatja fel, mint Ádámnak egyetlen társát, az ő jóllétére szükséges és elégséges társát, vele egyenlő társat, miután az ő anyagából jött elő; mint nála fensőbbet, miután őt teljessé teszi, mielőtt hasonlót hozna elő.

És az eset symboluma alatt, melyet nem kell inkább betű szerint venni, mint más symbolumokat, ha azt felfogni akarjuk, az ihletett szerző egyedüli magyarázatát fedi fel a mélyen elesett embernek, melyet magunkban hordunk és körülöttünk találunk:

„Az ember egy alábukott istenség, a kinek még emlékében van az ég.“¹ (s)

Az összeütközés tehát nem a tudomány és a biblia között van, hanem a katechismusok közt, melyek rosszul magyarázzák a bibliát és a tudósok közt, kik hasonlóan rosszul magyarázzák a tudományt. Nem elég elválasztó ürt vonni a két tanítás között. Néhány félénk vagy szokásból hü lélekkel szemben, kik meg

¹ Lamartine.

maradtak az egyház tanítása mellett, mennyi más van, kik a tudomány tanításában a kételkedés elvét találják meg, ha nem a tagadásét!

S hogyan állunk, ha miután a vallás és tudomány közti ellenkezést jeleztem, egy más, még sokkal félelmesebb ellenkezésre terjeszkedem ki, magának a vallásnak és a lelkiismeretnek ellenkezésére.

A biblia nevében, a kereszténység nevében, következőleg Isten nevében történik az, hogy a nélkül, hogy akarnák vagy épp gondolnák, erőszakosan megsértik, vagy titkon lerontják a jónak és rosznak, az igaznak és nem igaznak fogalmát gyermekeink lelkében. Csak egy példát hozok föl: Nem úgy mutatják-e fel Istent, a tökéletes lényt, a kinek eszményül kell nekik szolgálni s a kit szeretni kell inkább, mint saját atyjukat, az emberek nagy részével, az ő gyöngye teremtményeivel szemben cselekedve, mint egy nagy gonosztevőt? Mindent előre tudva és mindent tehetve, nem engedi-e meg, hogy vétkezzenek, a mit oly nehezen fognak kikerülni tudni és nem veti-e a vad és értelmetlen pokol e büntetése alá, mi a kárhozzátottnak erkölcsi állapotán semmit sem javít, hanem csak a szenvedést tárgy és czél nélkül növeli. Gyalázat és harag edényei kárhozzatra alkotva.¹ Igen sok lenne, hogy egyetlen egy embert is ilyen végre teremtett volna; de mit lehessen mondani, ha a nagy többség, Szent Augustinus kifejezésével élve a „massa perditionis“ az, mely ily végre teremtettet! „Oh ember, te kicsoda vagy, hogy Isten ellen versengesz? Avagy mondja-e a földedény annak, a ki azt formálja: Miért csináltál engem ily módon?“ Igen, fogja mondani, ha a fazekas az agyagba belétette az észet és a lelkiismeretet és ha az Isten, ki ellen az ember tiltakozik, nem az igaz és jónak Istene, hanem a hazugság és vétek bálványja!

Egy tiszteletre méltó predicator e tan alapja és következményei felől egyszer megkérdezve, azt felelte nékem: „Zsákba rejtem el fejemet“! Hogyha ez az ő módja az Isten imadására, nincs szavam hozzá; de ha a magatartása az evangelium prédikálására, akkor engedje át helyét másoknak!

A másik nem kevésbé terjes, nem kevésbé hatás oka a jelenkori atheismusnak, a positivisták bölcselemnek mindinkább növekvő befolyása.

¹ Róm. 9., 19. és köv. v.

Montpellier francia városnak jutott a szerenese, hogy két kitűnő gondolkozót szült, kikben a bölcselő szellemnek két ellentétes iránya fejeződik ki: Comte Ágostont és Renouvier Károlyt. Ez utóbbi tagadólagos tanokkal kezdve, fokról-fokra idealismusra emelkedett, oly idealismusra, mely bölcselőnek maradván, csaknem vallás lesz, *personalismus*, melynek kezdő pontja a teremtés és végső „a végzélők világa“. Comte Ágoston ellenben esztelen dolognak, hiábavalónak nyilvánította az eredetek és végzélők keresését és hogyha egy vallást állított fel — ennyire rányomul a vallás a nagy szellemekre! — az lélek nélkül és Isten nélkül való vallás. Sőt miután a mystikus szerelem érintette és bizonyos fokig átalakította, De Vaux Clotilde hirtelen halála után, remény nélkül élt Comte e szűk és szomorú térben, mely a könnyekkel teli bölcsőtől a versekkel teli sirig terjed. Renouvier nekem, élte utolsó napjaiban ezt írta: „A világ, a teremtés és vétek tana nélkül, utálat. Az élet, a halállal, mely mindenütt ott és folytonos — mert Maradandó valóban nincs, csak Változó — az élet így felfogva nem érdemes arra, hogy éljék.“

Tartózkodni kell, fogják mondani talán, az élet gyalázásától! Hogy ha nem az Isten munkája az élet, legalább a természeté és nem kell elcsüggeszteni azokat, kik a vallásos hit körén kívül élnek. Ha hiányoznak náluk a tulvilág reményei, nincsenek-e eszményeik?

Én mindig hittem az eszményben, hiszek oly meggyőződéssel, melyet az emberekről és dolgokról való szomorú tapasztalat nem kisebbitett, de az alatt a feltétel alatt, hogy ennek az eszménynek Istenben legyen a gyökere és teljesedése az emberre nézve egy tökéletesb létben, mint a földi. Az Istenen és a jövő életen kívül állva, az eszmény semmi valóságnak nem felel meg. Csak a szellemnek, az észnek egy elvonása, a képzeletnek és szívnek álma, minden álmok közt a legszebb, de egy-szersmind a legesalékonyabb is.

Próbáljuk meg felfogni azt az exact tudományok körében. Az ember azt veszi észre, mihelyt utána gondol, hogy az a természetben nem létezik. A geometriának egy alakja sem jön elő pontosan, testi szem látása alatt. Mikor a tanítvány követi a jegyket, melyeket rajzolt s a melyek nélkül nem lehet el, követi Euclides vagy Pascal bizonyításait, neki másutt, saját gondolatának elvont tájain kell nézni az igazi tárgyakat, melyek-

ről okoskodik. Az egész geometria a pontból indul ki; de ismétlem, a pont valóságban nem létezik. Ezért mondotta Plato egyik legkitünőbb tanítványa: „Az eszmék a dolgok formái és alapjai, melyek benne foglaltnak az Isteni értelemben.“¹

Nem másként van a szép és igaz körében is. Az építészetnek, festészetnek vagy a zenének műremekei a szépségnek eszményét láttatják vagy hozzák elének, a mely nincs ott sem a vonalakban, sem a színekben, sem a hangokban. Ezt mondhatjuk a természetről, a művészet ihletőjéről is: a mezők, a hegyek, a tenger, az ég látványában, a mi minket elragad, a mi minket megindít: az nem az anyagban van, vagy legalább csak úgy van ott, mint egy fensőbb szépségnek visszfénye, mely szépség magát elrejtí és megmutatja, mely magát láttatja és ugyanakkor eltűnik.

Az életnek eme fensőbb javai, az emberek iránti barátság és a nők iránti szerelem, nem tartalmazznak-e magukban, jóltevő valóságukban, valamit az álomból, mi varázsuk növeléséhez hozzájárul? Azt mondják a házasságról, hogy az a szerelem sirja; a példabeszéd, hogy a jó férjek megtudják a hitvest győzni az ellenkezőről, de nem az ész és erény közbejötté nélkül.

A kitünőleg eszmény, melynek egész életünket emelni, tisztítani, kormányozni kell, az igazságosság. De mi az igazságosság és honnan a tekintélye, hogy ha az csak tisztán emberi eszmény? Az érdekeknek is meg van az értékük, a szenvedélyeknek is az eszményük és miért feláldozni azokat az igazságosságnak, mikor ez azokkal harcban áll? Nincsen-e azoknak részük, ugyanazon czímen, a mi életünk feltételeiben, természetünk törvényeiben? Honnan volna az igazságosságnak ez abszolút, parancsoló tekintélye, hogy ha az nem az emberen felül való helyről jön és hogy ha az még e mellett az életben nagy részben megvalósíthatatlan? Brutus szavait idézik, ki az erényért hal meg: „Erény nem vagy egyéb csak név!“ És mit mondjak eme szentekről, kik az igazságot annyira éheztek és szomjuhozták s azt sohase érhették el? A zsidó próféta, Ezsiás azt mondja: „A mi igazságosságunk olyan, mint a bemoeskolt kendő“; a keresztény apostol, Pál meg ezt: „A jót, melyet szeretek, nem teszem és a rosszat, melyet gyűlölök, cselekszem.“ Nem tehe-

¹ Augustinus.

tem, hogy ne idézzem Pál egyik leghatalmasabb tanítványának is szavait: „Légy vétkező és vétkezz bátran, de higgy még erősebben. Vétkezni kell a mig itt lenn vagyunk.“ Luthernek tulajtott s egyszersmind lázító szavai ezek; de igen alkalmasak arra, hogy gondolkozzanak felőlük azok az önhitt psychologusok, a kik azt képzelik, hogy az elvont igazságosság elégséges arra, hogy az életet kormányozza, erősítse és vigasztalja!

Hogyan! a finom agyak e phosphorálása, a finomult lelkek e gyöngye fénye, e megfoghatatlan eszmény-e az, mire végső felhívásban vezettek: téves fény, melyről az ember nem tudja, honnan jön, melyet az ember követ folyton, a nélkül, hogy valaha elérné, mely mélységbe vezet, hol velünk együtt eltűnik! E hazugságnak kívánjátok-e, hogy feláldozzam mind e való dolgokat, melyek körülvesznek, feláldozzam önönmagamat, nem egy hőstetben, melyet a körülmények ünnepélyessége kísér, hanem a mindennapi élet apró dolgaiban, hol az erkölcsi törvénynek annál több fáradságot igénylő követelményei vannak, minél közönségesebbek és minél folytonosabbak azok!

Ismétlem, az eszmény csekély valami, mikor azt a jelenlét lehetetlenségeinek jelenlétébe helyezük, mikor elkülönítjük azt Istentől, ki nekünk biztosítja annak valóságát egy jobb létben. Istenben lét és gondolat vegyülnek és hogyha nekünk az időn túl az ő életéhez kell társulnunk, nemesak hogy meglátjuk az igazságosságot, hanem igazak is leszünk és az eszményt valóságban elérjük.

Az igazságosság hiányában és hogy Istent helyettesítsék, a solidaritást, az eszménynek eme másik formáját ajánlják. Comte Ágoston, a kire itt újra visszatérek, egyszersmind egy vallást alkotott, a „humanité vallását“, a melyben különben nem minden megvetendő; mert bármit mond is, böleselmi munkájának második része, a vallási rész mégis sokkal eredetibb és józanabb, mint az első, a kizárólag böleselmi rész.

Mi egy nagy társasághoz tartozunk — mondja — mely nemesak élőkől van alkotva, hanem holtakból is. Nekünk folytatni kell elődeink hagyományait, azokat jobbitva és az igazat mondva, a megholtak, a kiknek száma mindennap növekszik, kormányozzák inkább az élőket. Ezek az elődeikhez való szünteleni csatlakozásra levén hivatva, utódaiknak közös örökséget hagynak, hogy azok azután átadják a legtávolabbi utódoknak.

Így az emberiség, létében végtelenül hosszabbítva és tökéletesítve, az Isten, ki minden mást pótolni fog és ez az Isten, a „Grand-Étre“, mint ő nevezte, ki elválaszthatatlan a „Grand-Fétiche“-től, mely a föld és a „Grand-Milieu“-től, mely a tér, fogja alkotni a jövő háromságát.

De fájdalom, a „Grand-Étre“ magában és maga ellen meg van osztva és ily körülmények közt nem lehet vallásunknak, szeretetünknek és odaadásunknak tárgya. Közülünk mindenik, mikor az élet munkájához jut, maga előtt találja a hozzá hasonlókat és nagyon kevésbé találja úgy, mint dolgozó társakat és barátokat, hanem inkább mint közönyösek vagy ellenségeseket. Az embernek a vadállatok elleni küzdelmét egy sokkal ravaszabb, de nem kevésbé vad küzdelem, az embernek ember elleni harcza követi és a társadalom, legyen az barbár vagy művelt, éppen mint a természet, e rettenetes szóban összegeződik: létért való harc.

E harczon kívül aztán az emberi természetek kevésbé szeretetreméltók, sőt némelyek éppen visszaszítók és olyanokat meg alig ismernek, kik még viszonylagosan véve is, istenítésre lennének méltók.

Ellenvetik, igaz, a haladást. A mi nem lehetett az emberiség a múltban, lenni fog a jövőben. Kétségtelen, hogy a természettudományban és találmányokban, melyek abból mintegy szükségképpen következtek, jelentékeny haladást tett az emberiség, de ez inkább anyagi változásokon kívül, a jelen mivel jobb mint a múlt? Bizonyos tekintetben még rosszabb. Csak úgy találomra véve példát, a munkások helyzete a nagy városokban gyakran kevésbé szerencsés, mint a régi rendszer alatt, sőt az ó-kori rabszolgaságban, a mikor a munkaadók emberségesebbek vagy egyszerűen vigyázatosabbak voltak. Felhozhatom még a módot is, a melyen a háborút ezután viselni fogják, melynek rémitő példáját látta a jelen a manduriai sikokon, hol a föld több hüvelykre meg volt fagyva s a hóvihar és golyózáporban a félmilliót kitevő hadseregek egymást kölcsönösen gyilkolták azokkal az eszközökkel, melyeket az ember a pokol találmányainak és készítményeinek mondana!

Mint részesei e végzetes haladásnak és az ember veleszületett jóságának, vigyázzanak, hogy hasonló sors ne érje Európát!

És hogy ne feledjem a legfélelmeesebb, de kevésbé észrevett ellenkezéseket, nem az osztályok vagy a népek ellenkezését, hanem a nemekét. A nemek ellenkezését, mely a szabadság és haladás formája alatt mind növekedik s mely egy köztársaságnak kiváló elnökét, Rooseveltt Tivadart arra indította, hogy intéseket tegyen a válások szaporuló számára, a családi kötelezettségek képmutató tagadására és a szaporodás fogyatékoságára, a fajnak lassu, de bizonyos öngyilkolására nézve, mely intések éppen úgy találnak Franciaországra és Schweitzra is, mint az Egyesült-Államokra. Szövetséget kötnek a gyönyörrel és a halállal és az élet forrásait azoknak áldozzák.

Azt érzük-e meg végül, hogy Vigny Alfred pessimistikus jóslata megvalósul ?

Ki-ki elvonul egy utált királyságba,
A nő Gomoráhbba, a férj Sodomába ;
S a mig nézik egymást telve gyűlölettel,
Mind a két nem kihal önön-maga mellől. (s)

Mindenesetre a gondolkozók, a világ e profétái, a kiknek nincs senkijük, sohase voltak oly szomorúak, oly lehangoltak és oly lehangolók, mint most. Gondoljunk csak Schopenhauerre és Nietzschére.

A „humanité“, ez elvont eszme, különben nem létezik csak valóságos egyedekben és az emberek, akár haladjanak vagy visszafelé menjenek, vagy akár maradjanak a vér és sár megszokott útján, hol annyi százév óta vonszolják magukat, az emberek sohase fognak e földtekén mást alkotni, csak muló árnyképek sorát. Az emberi solidaritást miútt czélt ajánlják nekünk törekvéseinkhez, mint kárpótlást áldozatainkhoz. De mi e solidaritás abban a perczben, mely minket innen elragad és mi e solidaritás az atomon, melyet vitatunk ? Mit tehetünk akkor a lét e rövidsége ellen, a melynek következménye a mi létünk és minden lét jelentéktelensége ? És hogyan ne kiáltunk fel egyik legnagyobb és legszomorubb költőnkkel :

Mit ér akkor mindez, mi nem örök ?¹

A nemzedékek elmennek, hogy találkozzanak az elszállt nemzedékekkel a mélységben, a nélkül, hogy megvalósították volna e földön, hol minden elmulik és a hol csaknem minden

¹ Leconte de l'Isle.

megcsal, az igazságosság vagy a boldogság városát, a melyről mégis nem tehetik, hogy ne álmodjanak.

Mint az egyesek, az emberi nem is el fog tűnni, mint eltűnt annyi más faj. A természeti törvények hatása alatt, mely törvényeket a tudomány mind ellenségesebbeknek lát, a mi legutolsó utódaink, kiknek a végtelen haladás dícsősége ígértetett, mint béna, formátlan lények fognak e földtekén vánszorgni, mely őket tul fogja élni azután, hogy mind eltűntek színéről, de a mely maga is meg fog a végső megfagyásban semmisülni. És mindebből nem fog semmi maradni, még emlék sem, miután nem lesz többé történelem — mert senki sem lesz többé, a ki azt írja, sem a ki olvassa.

A pozitivistikus háromságból a két első, az ember és a föld megsemmisül és csak a harmadik marad meg, az ür, a sötét ür.

Im ez az a vallás, melyet nekünk ajánlanak a lélek és Isten helyettesítésére s melylyel czélt akarnak fentartani életünknek és ihletet erkölcsi cselekedésünknek!

De minden egyháznak keresztényei, minden vallásnak hívői, minden bölcselemi iskolának idealistái mi nem fogadhatunk el ily feltételeket. Mi várjuk a tulvilág titokzatos alakulásaiban, a mit az apostolok új égnek és új földnek neveznek és Renouvier bölcsező, ki nem volt keresztény, a „végezőlok világának“ nevezett; várjuk a szellemek fensőbb világát, hol az igazak együtt és Istennel lakoznak, hol többé nem lesz könny, mert nem lesz többé sem vétek, sem halál.

Hogy ha ez nem lenne egyéb, csak álom, ez isteni álom mégis többet ér, mint az atheismus és materialismus szörnyképe. De ez bizonyosság, és én, a mi engem illet, kételkedés nélkül kiálthatom a régi hitvallással: „Hiszek egy Istenben, mennynek, földnek, minden látható és láthatatlan dolognak teremtőjében; hiszek a halottak fölédredésében és az örök életben. Amen.“

PÉTERFI DÉNES.

Egyháztörténelmi adatok.

CLXVI.

Adatok a sinfalvi unitárius eklezsia történetéhez.

A sinfalvi unitárius eklezsia történetéhez Benczédi Gergely tanár a Ker. Magvető XVIII. kötetében adatokat közöl. Dindár sinfalvi birtokos ajánlja a templom elvételét, mert akkor a hívek is könnyen téríthetők a róm. kath. vallásra. 1772. november 30.-án a szomszéd falvakból dobszóra összegyűlt katonaság a templomot minden javaival együtt elvette. Egyedül a legkisebbik harangot hagyták az unitáriusok birtokában. Az unitárius pappal „contractust“ irattak alá, hogy az elvett javakat jószándékkal, kényszerítés nélkül engedték át a katolikusoknak. A pap hiába vonakodott az aláírástól. 1773 április 18.-án, (ekkor kellett a pap és mesteri házból kiköltözni) az unitáriusok törvényes elégtételért folyamodnak Aranyosszék főkirálybírójához. De elégtétel helyett fenyegetéssel és „arestumba“ küldéssel elutasítják. Katonákat küldöttek a nyakukra. Ily körülmények között a sinfalvi hívek is belátták, hogy hiába várják az elégtételt a világi hatóságoktól. 1774-ben céljuk elérése végett a konsistoriumhoz fordulnak a következő igen érdekes kéréssel, a mely különösen érdekes azért, mert az unitárius hívőknek hitükhöz, vallásukhoz élet-halállal való hű ragaszkodását tünteti fel:

„Tiszteletes Püspök urunk és tiszteletes szent Consistorialis gyülekezet a Krisztus nyája körül hívességgel vigyázó pástoraink, jó uraink! Mint lön templomunknak anno 1772. die ultima novembris azután parochiánknak és minden ahhoz tartozóknak anno 1773 április 18.-án fegyveres hadi nép által erőszakos elfoglaltatása, papunk és tanító mesterünk kiűzetése, azoknak itt leírásával tiszteletes Püspök urunk kegyelmedet és a tiszts szent Consistoriumot nem terheljük, tudva lévén mindenek tiszts urainknál az eddig arról nyújtott representatiokból. Nehéz dolgok és siralom nélkül nem említhetők; de sokkal fel-

jül haladó az, hogy midőn a szerfelett való hadi fegyveres népnek ki nem mondható terheit, fenyegetéseit, rettentéseit nem viselhettük s félelemmel elnyomattattunk, nem remélvén más-ként megmaradásunkat a római hit szerént való keresztségre erőltettünk, melyben ugyan minthogy jó akarat szerént csak egyikünk sem vette fel, lelkünk ismételten csendességet nem nyerhetvén, ottan magunkat bejelentettük, hogy abban maradni nem akarunk, sokféle fenyegetéssel, marháink elköötözésével kényszerítettünk a templomba feljárni, de abban is nem találván lelkünk háborujának csendességét, nem mentünk és már sok próbák után törvényre citatusok vagyunk; azért, hogy a római hittől elszakadva, unitáriusok templomába járunk s ma törvényes prosecutio alatt vagyunk. Elvégeztük magunkban, hogy minden reánk jöhető probát, sőt veszedelmet is a vérig elszívadjuk s mégis unitárius vallásunkban megmaradjunk, mely végre mindennapi buzgó fohászokkal engeszteljük a mi Urunkat, Istenünket, könyörölgön mi rajtunk és a mi gyengeségünkől megesezt vétkünköt törölje el, szent lelkével erősítsen, isteni hatalmával védelmezzen, szent fiának a Jézusnak közbejárása által. Tiszts urainktól is engedelmet kérünk, ne tudgyák fel vétekkül esetünket. Minthogy pedig már látják, hogy az elvett templomba fel nem járunk, lelkünknek újabb keserűségeire azt cselekszik, hogy isteni szolgálat tételre, halottak temetésére, kisdetek keresztelésére unitárius papot bejárni nemcsak fenyegetésekkel, hanem formalis admonitiókkal, inhibitiókkal rettentik, mű pedig, mint mezei munkások született falusiak magunktól csak egy imádságot mondani sem tudunk, más falunkba is járni nem érkezőnk, mind a felséges királyi szolgálat viselése, mind életünk tápláltságára kívántatoknak keresése körül való szorgolódásunk miatt; de a mi nagyobb, olykor halottunk is esik, keresztelés is néha siető; az házasulandók se mehetnek más falukra, néha betegek is találtatnak s vagyunk mi legalább 200 személyek ebben állhatatosak. Annak okáért alázatos törekedéssel kérjük tiszts Püspök és tiszts Consistor jó urainkat, méltóztassanak atyai szívvvel fájlalni a mű romlásunkat és közünkbe rendelni egy oly lelki tanítót, a ki a probára kitétetett helyben mind bátorsággal, mind okos vigyázással és kegyes jó példaadásával előttünk járni tudgyon; de hogy bántódásunk ne lenne a felséges királyi guberniumnál a mlgs curatoratus által addig is, míg a templom felől való kérelmünkben véget érnénk a különös háznak való isteni tisztelettelre szabadságot nyerni elköldvén in copii az inhibitoriákat és fenyegetéseket is. Mig pedig a rendelendő tiszts papunk bójone lakni, addig valakit tiszts közelebb lévő jó uraink közül a bójovetelre ordinálni, mert itt a nevezetes ok, hogy nem nyervén facultust tiszts Püspök urunktól nem lehetne bójonni. Ha lehetne azt is megnyerni, hogy az erdőket, berkeket ne pusztítanak a dolog kimenetele

előtt; mert a mit régtől fogva szereztünk, kiméletlen pusztítják, noha igen nagy bővséggel szakasztott a várfalvi plébániához, melyből élhetnek a plébánusok fogyatkozás nélkül. Kérjük az élő Isten szent nevére, ne hadgyon tiszts uraink kegyelmetek minket oktatás és védelem nélkül, mert ha ügyünket fel nem veszik s ott, a hol illik rajtunk nem segítenek, mi magunkban elégtelenek vagyunk s talán foganattya sem lenne a mű instantiánknak oly hathatós, mint a szent Consistorium méltóztatik intercedálni. Vezérelje a mindenható Isten tiszts Püspök és Consistorok jó uraink tanácsát a maga örökké maradandó dicsőségére és a közjóra, szivünkben kívánjuk és állandóul vagyunk tiszts Püspök urunknak és a szent Consistoriumnak alázatos szolgálói: Pálfi László, Hajdu János, Szolga Pál, Bencze Sámuel, Kolozsi György, Hajdu G., Szathmári S., Szolga J., Szolga Gy., Köpetzi M., Ajtai Sámuelné, Gadó Jutka, Bencze Sámuelné, Kiss Ferencz, Vári Miklós, Finta J., Bencze J. és felesége, Kovács M., Saláti J., Kovács Gy., Kardos Ajtai M., Molnár J., Hajdu J., Radó Péter, Bencze J. és felesége, Kolozsi M. a magunk házuk cselédjével együtt.“

A sinfalvi atyafiak instantiájára a generalis Consistoriumnak ez a resolútiója: „Az instansok magok is a maguk sérelmeket a felséges királyi guberniumnál illendőképpen adgyák fel s consolaltatásokat remélhetik, a generalis Consistorium is a panaszt az instansok instantiájok szerént per externum a flgs. királyi guberniumnál alázatosan feladni ezennel el nem mulasztja.“ (II. Gen. Prot. Cons. 386—388. II.)

CLXVII.

Bencze Zsuzsánna és Judit osztálylevele 1765.¹

Ó-Torda, 1765. augusztus 28.-án.

Mú Homorod Almási Gothárd János és Aranyos Rákosi Csipkés István mindketten nemes személyek adgyuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik mostaniaknak és jövődébélieknek ez levelünknek rendiben, quod in hoc anno currenti 1765. die vero 28-a mensis Augusti, hivatának minket nemes Ó-Torda városában az venerabilis unitarius oskola mesterség házához ab

¹ Ez osztálylevél nevezetes művelődéstörténeti adatokat tartalmaz. Megismerteti egy XVIII. százbeli unitárius pap könyvtárát. Tiszt. Bencze Pál (felesége Agh Judit, Agh István püspök legkisebbik testvére) uramét, melyek közül csak egy van meg kétszer. Az osztálylevél könyvjegyzéke mutatja, hogy a XVIII. száz unitárius papja nagyon kevés jövedelem mellett is szép könyvtárat tartott.

una tiszteletes Bencze Zsuzsánna asszony tiszteletes nemzeti Abrudbányai Nagy Mihály uram házastársa, partibus ab altera tiszteletes Bencze Judit asszony tiszteletes Sárdi István uram házastársa, kik mindketten léányi néhai tiszteletes Bencze Pál uramnak, feleségétől néhai tiszteletes Agh Judit asszonytól valok, kik nevezett édes atyok és anyok meghalalozások után, neveletlen idejekben árvául maradván estenek volt tutelája alá mindketten édes atyok testvérének, tiszteletes Homorod Almási Bencze József uramnak, ki magokra és nevezett édes atyokról s anyokról maradtott jóvakra usque expirationem tutelae hűségesen gondot viselvén, jollehet ezelőtt ugymint in anno 1759. die 19. tunc currentis mensis Julii bizonyos suppelectiliákból qua tutor a nevezett két felek között instituáltatott volt divisiot Tordai nemes Sárközi Imre és idősb Szaniszló Zsigmond ő kegyelmek által; a mint az arról való divisionalisból, mely mű előttünk producaltatott nyilvánoson kitetszik. Mindazonáltal mint-hogy még indivise maradtanak volt, bizonyos mobiliák említett tutorok kezénél, szükséges lévén azoknak is a tutor által restitualtatni és a két felek között oszlóra menni, mindazokat a tutor elé adván, magok egymás között a pártok atyafiságosan meg-egyezvén, mi előttünk subdividálák serie sequenti:

1-mo: A könyveket egymás között eloszták e szerént: *Bencze Zsuzsánna* asszonynak jutának sors szerént ezek:¹ *Lucas Oseander in totam scripturam sacram*; *Petri Pázman Kalauz*;² *Patris Szabó et Chorení conciones*; *Concordantiae biblliorum*; *Apologia fratrum unitariorum*;³ *Refutatio Petri Melii, super trinitate, per Franciscum Davidis et seniores, de regno Christi et Anti Christi, sub Joanne rege*;⁴ *Kamarásii: Conciones funebres*;⁵ *Rungius: In genesim.*; *Grotius: De jure belli et pacis*; *Lavater: In Judices, Jobum et Apokalypsim*; *Ravisii: Theatrum historicum*; *Hornii: Orbis politicus*; *Némethi: Conciones funebres*⁶; *Mozes explicatus*; *Branduyllerus*; *Confessio Schytingii*; *Cornelius Agrippa: De vanitate scienciarum*; *Socinus: De baptismo aquae*; *Ostervald: Romlotság kútfeje*⁷; *Fransii: Historia animalium*; *Justus Lipsius*; *Pausanias: De V. Graetia*;

¹ A könyvek meghatározásánál, tekintettel nagy számukra, csak a magyar szerzőktől származó művekre szorítkoztam. Itt is csak azokra, melyeknél a könyvjegyzék a szerzőt is megnevezi. Ezekon kívül azonban, mint már a magyar czimekből is világos, a könyvek között még több magyar mű van, melyeknek egy része valószínűleg kézirat.

² 1613. 23. és 37. kiadásaiból fennmaradt számos példányokat felsejrolja Szabó Károly: „Régi Magyar Könyvtár“ I. kötetében.

³ Petrichevich Horváth Ferencnek 1701-ben Kolozsvárt megjelent munkája.

⁴ *Refutatio scripti Petri Melii.* (Gyulafehérvár, 1567.)

⁵ Kamarásii György: *Emlékezet kövei stb.* (Kolozsvár, 1747.)

⁶ Valószínűleg Szatmár-Németi Mihály: *Halotti centuria.* (Kvár, 1683.)

⁷ Osterwald: *Romlotság kútfeje.* (Debreczen 1745.)

Rechembergii: Juris prudentia; Gerardi: Quinquaginta Meditationis sacri; Vorstius: In epistolis; Andreae Husti: Juris prudentia; Pax crucis;¹ Vita et doctrina Jesu per Avancinum; Campegii Wittenbergae theologia; Senecae: Opera omnia; Erasmi: Adagia; Voletulius Enyedi Latinus; Conciones penitentiales Diesth, Demeter Márton; Leusden novum testamentum graecolatino;² Manuele Pasoris; Sillabus item Pasoris; Concilium tridentinum; Claudianus poeta; Compendium historicum Johannis Kőszegi in duobus thomis³; Arithmetica Höl; Exertitationes mathematicae item Höl.; Laurentii Serpuli: Certamen Spirituale; Manuductio ad coelum; Colloquium septem linguarum; Cronicorum Libellus; Oratio ad Stephanum Báthori; Patific. et salutar. Discursus; Leonárdi: Consultatio; Rövid és fontos discursus; Opusculum de vera et falsa fidei regula; Universae rei medicae epigraphae; Dissertatio de libris reformatae ecclesiae symbolicis; Architecturae Militaris Tirolinum; Cathalogus Scriptorum Ecclesiasticorum per Joannem Trithen; Fides primorum Christianorum a Meliere; Joannis Echard: Praecepta M. S. Schichardi Just. Hebr.; Könyvecske a keresztségről; Lexikon Januales; Nova Dacia;⁴ Artis Logicae Libri tres; Euclidi Libri posteriores Novem.

Benceze Judit asszonyinak a könyvekből jutának ezek: Grotius in Vetus Testamentum; Grotius: In Evangelia; Petri Pásmán: Conciones⁵; Jonae Schithlingii: Commentarius in Epistolis; Basilius István: A credoról⁶; Nadudvari: Conciones; Gesnerus: In Genesim; Puffendorf: De Jure naturae et gentium; Responsio pastor. et ministrorum unitariorum ad medianas propositiones; Az egy és magától való Felséges Istenről és az ő Fiáról, Dávid Ferencz munkája⁷; Calvinus: In Epistolas; Sphinx Theologico, Philosophica; Funetii Orbis Imperans; Bidembachius: In tribus thomis; Bibliotheca Antitrinitariorum; Joannes Sommerus; Pax corporis⁸; Amesius: In Salmos; Justini Historiae cum notis; Epithomae Adagiorum; Arkosi Benedek; Bekcherus;

¹ Páris Pápai Ferencz: Pax crucis. (Kolozsvár 1710.)

² Szabó K. és Petrik könyvészetében nem található.

³ Kőszegi János jezsuita munkája 2 füzetben. (Kolozsvár, 1733—34.)

⁴ Valószínűleg „Dacia nova” czimű munkája Fasching F. jezsuitának. (Kolozsvár, 1743—44.)

⁵ Valószínűleg vasárnapi és ünnepnapra praedicatiók. (Pozsony 1636., vagy Nagy-Szombat 1695.)

⁶ Basilius István: Az apostoli credonak rövid magyarázata. (Gyulafehérvár, 1568.) Igen ritka példány. Egyetlen teljes példány a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában. A többi példányok hiányosak. Szabó K. R. M. K. I. 35.

⁷ Dávid Ferencz: Az egy Ő magától való Felséges Istenről és az Ő igaz fiáról, a Názáreti Jézusról, az igaz Messiásról, a Szentírásból vött vallástétel.

⁸ Páris Pápai Ferencznek 1690-től fogva több kiadást ért ily czimű munkája.

Christiani Matthiae Theatrum; Lexicon Pasoris Majus; Cornelius Tacitus; Calepinus undecim Linguarum; Biblia vulgata; Joannis Echárd: Conciones M. S. Cogitationes Fransisci Neprem; Calendarium perpetuum; Altim Grammathica Hebraica Regi unitariorum; Nagy cathecesis; Tomas Cempis; Rudimenta Linguae Hebraicae et Caldaicae; Aesopi: Fabulae; Szakácskönyv; Sculthethi: Axiomata concionandi; Manuale Rhetorica; Cipriani *Rechenbergii*: *Jurisprudencia*.¹ M. S. Iter. ad templum honoris; Az igaz és nem igaz hűtnek probaköve. Cancellarianak dícséreti; Rongyos könyörgéses könyv; döghalál idején való könyörgések; Regi Psalterium Soltárral együtt; Manuductio fori Ecelesiastici Processus.

2-do. Az több supellectiliákat és clenodiumokat ugyan magok választások szerént oszták el ilyenképpen:

Bencze Suzsánna asszony részére jutottanak: Egy arany gyűrű. Egy pecsét nyomos ezüst gyűrű. Egy két végin ezüstös tokocska, melyben vadnak: Ollo, pennacsináló kés, ezüst fülvájó, jedzegelő vékony csont, egy perspectivácska, egy vitrum causticum. Egy réz mozsár vastörővel edgyütt. Egy szapuló üst. Könyvtartó téka. Egy ejteles üveg. Egy fincsia tálastól. Egy pohár tokostól. Egy tábori asztal. Egy vízmerítő rézkalány. Egy osztoháta. Egy viseltes égettbor-főző üst.

Bencze Judit asszonynak a supellectiliákból s clenodiumokból: Egy aranyas básta tallér. Egy falra való réz óra. Tógára való ezüst láncz. Egy aczél pecsétnyomó. Egy perspectiva. Egy arany mérő. Egy elefánt lapos csontocska. Egy utra való rézkandér. Egy rézfazék. Egy pohárszék. Egy pince-tok. Egy ejteles üveg. Egy fincsia tálastól. Egy vastag kristálypohár. Gyapot fésű. Egy kűs üst. Egy ezüstös nádpálca. Egy terítő-háló.

3-tio. Vagyon kiadva activum liquidum debitum Lukács Márton uramnál flor. hung 17, dénár 82, Szabó János uramnál flor. hung 8, denar 94, Köváriné Benkő Kata asszonynál flor. hung 6, melyek in summa tesznek flor hung 32, denar 76. Melyeket unitis viribus expensisque szedgyenek fel és in duas aequales partes felosszák, megegyezének.

4-to. Vagyon nemes Háromszéken Sepsi-Szent-Királyban megnevezett édes anyok jussán ő kegyelmekre szállott jószágok cum internis et externis appertinentiis, ugyan nemes Torda vármegyében Ó-Torda várossában a Varga-utczában egyfelől Tiszt. Tatár Zsigmond uram, másfelől Illenczfalvi Nagy István uram szomszédságában utána járandó külső appertinentiákkal edgyütt, úgy egyéb külső immobile bonumok úgymint: szőlő, melyek hol légyenek az azokról emánált contractusok indigitálják, melyeknek subdivisióját mostanról ad meliora tempora, egyenlő, meg-egyezett akarattól elhalaszták.

¹ Csak ez az egy könyv fordul elő kétszer.

5-to. Ha mely házi szükségre megkivántató faedények még eddig megmaradtanak, úgymint: holmi romladozott kádak, hordók, átalagok, szuszékok és ehhez hasonlók, azokat is egymás között atyafiságosan megoszták.

Mely dolog és atyafiságos divisio mi előttünk mindenekben e szerént menvén végben, irtuk meg mü is futuro pro testimonio fide nostra mediante tulajdon subscriptionkkal és usualis pecsétünkkel corroborálván kiadtuk. Datum anno, die locoque in prae notatis.

Homorod Almási *Gothárd János*

(L. S.) Tordán residealo nemes személy mpr.

és

Aranyos Rákosi *Csipkés István*

(L. S.) nemes személy mpr.

Correcta per eosdem.

Kivül a hátlapon: „Bencze Zsuzsánna és Judit divisionaliosok anno 1765. 28. Augusti.“

(Eredetije Sárdi Lőrincz pénztári ellenőrnél Kolozsvárt.)

Közli: BODÓCZY SÁNDOR.

Nemzetközi vallásos congressus Bostonban.

I. Dr. Eliot Sámuel elnök megnyitó beszéde.

Isten kegyelméből egybegyültünk ismét. Egybegyültünk: férfiak és nők, a kik az igazság keresésében egyedül a szabadság törvényét ismerik el zsinórmérték gyanánt. Ez a congressus a szabadság, testvériség és igazság szolgálatában áll. Vallásos érzésünk és gondolatunk senkit se zár ki a congressus kebeléből s nem is azonosítja magát sem egyik, sem másik felekezet tanáival, avagy szervezetével. Különböző fajok és felekezetek találkoznak itten az egyetemes vallásos öntudat védelme alatt.

Ennek a gyülekezetnek fő jellemvonása a nyílt fő, a szabad gondolat. Nem az egyformaság. Rideg, katonai fegyelem nincs nálunk. Függetlenségünk és önbizalmunk arra indít, hogy mások iránt türelemmel legyünk és elismerjük és megbecsüljük az egyéni erőt és kiválóságot. Örvendünk, hogy ebben a gyülekezetben otthon érzik magukat azok, a kik saját hazájukban magukra vannak hagyatva s minden igaz munkás bátorságot merithet itt a további küzdelemre.

Közelből és távolból egybegyülve, lehet, hogy egész idáig elkísértek minket saját külön hagyományaink, a felekezeti féltékenység, ellenszenv, avagy félreértés s itt belátjuk, hogy ez a különbség nem annyira a vallásos hit sokfélesége, mint inkább annak egyetemes volta mellett bizonyít. Ebben a gyülekezetben minden oldalról szives barátság és jóakarát fogad bennünket. Önző érdekeinket, melyek szétválasztának benünket, háttérbe szorítjuk; mi közben egy szebb jövő képe integet felénk. Ismerkedünk. Előadja ki-ki a maga véleményét és tapasztalatát. Valódi élvezetet nyújt nekünk ez a sokféle megnyilatkozás. Látóhatárunk bővül. Emelkedett vita tárgyává tesszük mindazt, a miről eddig csak ösztönszerűen voltunk meggyőződve. Tartós barátságot kötünk. Ámulattal vesszük észre, hogy valamennyiünket

ugyanaz a szellem hat át és a czélunk is azonos. Lelki vilá-
gosságra, igazi szabadelvűségre találunk még azoknál a nem-
zeteknél és gyülekezeteknél is, a kikiről azt hittük, hogy telje-
sen a sötétség és a zsarnokság uralma alatt állanak. Kiemeljük
és hangsulyozzuk azokat az elveket, a melyekre nézve mind
megegyezünk. Az idealismus élető forrását tárjuk föl, a mely-
ből a szomju lélek annyiszor visszanyerte teremtő erejét. Hitünk,
bátorságunk fokozódik. S ki-ki a maga otthonába visszatérve,
érezni fogja, hogy nincs egyedül s munkája a közös ideál szol-
gálatában nem hiábavaló.

Mindenkit szívesen látunk. Mindenkit befogadunk. Ám azért
a congressus munkaereje bizonyos határok közé van szorítva.
Mi első sorban és főképp, vallásos kérdésekkel foglalkozunk.
S a congressus tagjai is tulajdonképpen azoknak sorából kerül-
nek ki, a kik a theológiát nem valamely lepecsételt és bevég-
zett testamentumnak, hanem haladó tudománynak tartják. Sze-
rintünk a vallás nem valamely külső forma, nem üres szertartás;
hanem az a nemes érzület, a melylyel ragaszkodunk az igaz-
sághoz; az a gyöngédség, a melylyel mások iránt viseltetünk;
a melylyel végezzük napi munkánkat.

Nyilvánvaló, hogy mostanában az összes egyházak és val-
lásos testületek élete és gondolatvilága óriási változáson megy
keresztül. Ugyanazon egyház hivei között is sok a nézeteltérés.
S ezt ők nemesak eltűnik, hanem nyíltan beismerik, hogy ez a
modern irányzat évről-évre növekedőben van. Hogy valaki luther-
anus, vagy kalvinista, katolikus vagy zsidó, azzal még nincs
megmondva, hogy tulajdonképpen mit hisz, mi a meggyőződése.
Lehet, hogy szívesebben néz előre, mint hátra; lehet csökönös,
vagy haladó; lehet hogy csak külső kényszernek enged, lehet
hogy a szabadság törvénye vezeti minden dolgaiban. A hala-
dás barátai áttörik a felekezeti korlátokat és hasonló szellemben
munkálkodó társaikkal, a különböző egyházak kebelében inkább
rokonszenveznek, mint saját gyülekezetük maradi tagjaival. A
reactió hiveit is egyesíti az a szent szándék, hogy a modern
tudomány által sürgetett theologiai újjászervezésnek közös erő-
vel ellene szegüljenek. A hagyományos és históriai mesgyék
elmosódnak; míg az új határvonal mind jobban kidomborodik.
A haladás barátai hivek az ő vezérelveikhez és folyton előre
törnek; míg a maradiak tanaikban, a vallásos életről való fel-

fogásban és az istentisztelet módjára nézve visszasülyednek a középkori sötétségbe.

Ennek a congressusnak a tagjai nyilván a különböző egyházak haladó csoportjához tartoznak. Szerintünk minden nemzedéknek feladata, hogy a haladó tudomány és bővebb tapasztalat világánál újból magyarázza a vallást és pedig valamennyi a saját szavaival. Természetesnek találjuk és elfogadjuk a történelem, a tudomány és a bölcészet modern felfogását. Őszinteségünk rovására esnék, ha a vallás nevében magunkénak tennők ama régi tekintélyes tudósok magyarázatait, a kik más alapon állottak s a biblia, a hagyományok és a lelki tapasztalat körében egész más felfogásnak hódoltak. Az utánczás korlátoltságra mutat. És a kinek más dictálja, hogy mit higgyen, annak a hite nem sokat ér.

Ámde, míg a congressus tagjai szabadelvűek, a világért sem képrombolók. A történelmi kapcsolat és folytonosság törvényét mi is ápoljuk. Előttünk, a nyugtalan szellem csapongó játéka még nem haladás, a forradalom nem reform s a mi szomszédunk határköveinek elmozdítása még nem azt jelenti, hogy a mi területünk nagyobbodott. Szebb és jobb jövőnk érdekében készek vagyunk igénybe venni és javunkra fordítani a megelőző nemzedékek munkáját. Egységes szellemet keresünk a világ világosságainak különböző megnyilatkozásaiban. Mindig előre, mindig magasbra törve, a meglévő szilárd alapot nem rugjuk ki lábunk alól.

Ennek a gyülekezetnek egyáltalában nem ezéja az üres szó-harez, a vitatkozás. Elveinket bátran hirdetjük s ha ezek a velünk ellenkező meggyőződésen levők táborában haragot gerjesztenek is, az nem a mi hibánk, mert mi senkit sem kritizálunk, senkit sem ingerlünk. A szenvedélylyel és előítéletekkel szemben mindig a józan észre és jóakaratra hivatkozunk. Nem azt vizsgáljuk, hogy mi a hiba az egyes egyházak szervezetében és tanrendszerében; hanem egész odaadással irányítjuk a teremő és építőerők munkáját. Egyetemes, nagy elveket óhajtunk átültetni az emberek lelkébe, bedobni a mindennapi élet forgatába. Nem tagadunk, hanem állitunk. Nem rombolunk, hanem építünk.

Sem képrombolók, sem hitvitázók nem vagyunk tehát. Annál kevésbé apologéták. Hitünket és meggyőződésünket nem

valamely ősi szentkönyv hitelére, sem az egyházak vagy zsinatok határozataira, hanem a lelkiismeretre, a józan észre és a mindennapi tapasztalatra építjük. A vallás és a világ, szent és profán dolgok között nem vonunk mesterkéltnél határvonalat. Szerintünk, a vallás nem valamely a való élettől különálló dolog; nincs is annak szüksége különleges és természetfeletti kijelentésre. A vallás az élethez tartozik, mint annak integráns része, mint az emberi élettapasztalatnak tetőpontja és megdicsőülése.

Mindebből önként következik, hogy ennek a congressusnak tagjai szükségképpen optimisták. Hiszünk az emberi természetben. Bizunk a világegyetem örök czéljaiban. Feltétlenül bizunk a jog és igazság végleges diadalában. Az emberi élet nagy problémájával, mondhatatlan tragédiáival bátran szembe nézünk. De azért ismerjük az emberi értelem fogyatékoságát. Ismerjük azt a sok bajt és nyomoruságot is, a mely alatt görnyed az emberiség. A végtelennek mélyére ugyan nem hatolhatunk; de azért a meglevő határok között elég alkalmunk nyílik arra, hogy értékesítsük tehetségünket, gazdagítsuk a képzelet világát szöszöszölten álljunk a közjó szolgálatába. Nincs és nem lehet határa a lélek vágyainak, nemes szenvedelmének. És bár nagy az elégtelenség mindenfelé, bár a szabadság is olykor csalódásba ejti hivatát és bár maga a tudomány se képes végleg megoldani a lét örök mysteriumát: hisszük, hogy élni ugyan csak érdemes, hisszük, hogy az atyai gondviselés karjai tartanak fenn bennünket az élet hánykódó hullámain.

Világért se ringatjuk magunkat abban a reményben, hogy eszményeink könnyen, úgyszólván máról-holnapra megvalósíthatók. A mi eszményeink folyton tova szállnak, a mint közelíteni próbálunk feléjük. A kivívott siker csak szebb remények édes záloga. Aranyváraink új meg új látóhatár fölött tündökölnék. A becsület és igazságosság alapösztöne meggyezik a mi vallásos bizodalunkkal, mely szépnek tartja a látható világot és vonzónak a családi kört. Örömteljes szívvél teszünk valomást arról, hogy ez a dicső világ előttünk nem valamely múlt látomány, hanem egy szent örökség. Várakozásainkban határt nem ismerünk. S így hisszük, hogy itt közöttünk is megvalósul Istennek országa és az emberek testvéri szent szövetsége. Nagyszerényen és megújult bátorsággal szenteljük tehát magunkat ennek a szép hivatásnak, hogy a mi szerény munkánk útján is

terjedjen e földön az igazság és szabadság, s életünk legyen igaz élet, bővülködven lelki javakban.

Testvéreim! Ilyen gondolatok, ilyen érzelmek között köszöntünk titeket, kik itt a nemes munkára egybegyűltetek. A mi üdvözetünk nem üres formáság. Nem hivatalos üdvözet. Nem egyszerű baráti köszöntés. Ez az üdvözet sok szép emlékekkel, ragyogó reménnyel van tele s mindnyájunkat hűsége és kitartásra buzdít. E templom falairól a mult idők nagy alakjai intenek felénk. A megdicsőült nevekből egy-egy nemes életpálya eseményei jutnak eszünkbe és mi örömmel tapasztaljuk, hogy őket is azok a magas ideálok lelkesítették, a melyeket ez a kongresszus magáévá tett. Proféták, költők, tudósok, államférfiak és jószok voltak ők, a kik iránt gyermeki tisztelettel és hódolattal viseltetünk. Ők nem akartak hitelt adni annak, mintha Isten immár kimerítette volna teremtő energiáját. Ők soha sem álltak anyagi és mulandó célok szolgálatában, hanem egy szívvel-lélekkel arra törekedtek, hogy a jellemet szilárdítsák, az igazságot győzelemre juttassák s az életet valóban boldoggá tegyék. Ők az igaz ügyet védelmükbe vették akkor is, ha mindjárt népszerűtlen volt az. Szabadságra, igazságosságra és testvériségre törekedtek. Eretnek módra imádták atyáik Istenét. Követték az igazságot, mely szabadokká tette őket. A törvény betöltése, az isten- és emberszeretet volt vezérlő csillaguk. Nemes elszántsággal hittek és áldoztak, hogy a szellemi egység, a békesség igéje testet öltjön a földön.

Vajjon mit is kérdezhetnének tőlünk most e dicső hősök, szentek és proféták, ha szólni tudnának? Azt kérdeznék, úgymbár, hogy miként használtuk az általuk megszerzett szabadságot. Azt kérdeznék, hogy vajjon a vallásszabadság áldásai kiterjednek-e a népek nagy tömegére. Azt is megkérdeznék, hogy vajjon a szabadság létrehozta-e az általuk remélt testvériséget, egységet és közhasznú munkásságot. És mi mit felelnénk mindezekre? Beérjük-e üres mentegetődzéssel, hogy bizony mindettől távol állunk? Mi magunk is tőlük, e szelidlelkű hősöktől, nyertünk ösztönt a munkára. És vajjon hivek valánk-e a szent örökséghez, melyet reánk hagytak? Mert tőlünk függ, hogy neveik a halatlatlanok sorában mindörökre megmaradjanak. Elveiket nekünk kell átszármasztatnunk nemzedékről-nemzedékre. És ne-

künk kell tétovázás nélkül követnünk eszményeiket, a melyeket elibénk kitűztek.

Ilyen értelemben köszöntenek bennünket a mai napon az úttörők, a tiszta vallás és teljes szabadság előharcosai. Prófétaik szavuk átesendül a százévek homályán: „Kelj föl, világoskodjál, mert eljött a te világosságod és az Urnak dicsősége rajtad fel-támadott.”¹

II. A congressus lefolyása.

A nemzetközi vallásos congressus f. évi szeptember 22--27. napjain nagyszámu érdeklődő és hívő lelket gyűjtött egybe az evangéliumi békesség zászlaja alá. Valóban lélekemelő látvány volt a sok javakorbéli férfiú és nő sürgése-forgása a bostoni unitárius házban és környékén; templomi áhitata az előadások közepett; ifjúi öröme a társas kirándulások alkalmával, a mikor a históriai pontokat kerestük fel, s a nagy szellemekkel társalogtunk. Ha szinte alig lenne gyakorlati eredménye a congressusnak, mondjuk, például, valamely óriási pénzalap, vagy propaganda fidei megteremtésében, már a felhozottakért is érdemes lett volna azt megtartani.

És éppen ott Bostonban, a honnan a nemes mozgalom pár évvel ezelőtt, néhány szerény küzdő kezdeményezésére, kiindult. London (1901), Amsterdám (1903) és Genf (1905) után termszetszerűleg Boston következett, mint a hatalmas Amerika szellemi központja, melyet a végtelen „száraz tenger“ világító tornyának nevezhetek. Kulturális intézményei és előkelő társadalmi élete mellett ide utaltak minket a történelmi hagyományok, és az a szerencsés véletlen, hogy az unitáriusok, a kik a congressusban eddig is vezérszerepet vittek, Bostonban és környékén, s általában Új-Angliában a legerősebbek. Itt számíthattunk tehát rokonszenves közönségre, mely munkálatainkat feszült figyelemmel kísérje. Itt számíthattunk a sajtó önzetlen támogatására. És — szó a mi szó — a helybeli és környékbeli hívek szives vendégszeretetére. És várakozásainkban nem is csalatkoztunk.

Oly népes volt ez a congressus az ő 1500—2000 alá s fel hullámzó, kíváncsi és zárkózott, csevegő és hallgatag tagjával, hogy a félmilliót számláló Boston szép, tiszta utczáin is élénk feltűnést keltett. Könnyen fel lehetett ismerni őket; mert a külföldiek keresztes emlékérmé vörös szalagon, az amerikai delegátusoké kék szalagon, a rendezőké pedig fehér szalagon ott diszelgett valamennyinek a szíve táján. Ez pedig nem esu-

¹ Ésa : 60. 1.

pán külső disz volt, hanem egyuttal bebocsátást biztosított számukra a különböző gyülekezetekbe; sőt egy izben a vasuton még menetjegy helyett is elfogadták.

A rendezőség s annak öt-hat külön helyi bizottsága mindent elkövetett, hogy az idegenek otthon érezzék magukat az Uj világban. A magyar delegátust St. John volt titkár és kedves neje fogadták be brooklini otthonukba, hol az íróasztal felett egyszerű rámában ott lóg a magyarországi unitárius egyház tiszteletbeli egyházi tanácsosi documentuma, melyre a mi amerikai atyánkfia igen büszke. Itt és másutt, a hol a magyar missió¹ érdekében később megfordultam, sok érdekes vonást lestem el a mivel amerikai családok szokásaiból és életmódjából, s ez a személyes bepillantás az ő házi szentélyükbe csak növelte ugy a férfiak, mint a nők és gyermekek iránti szeretetemet és hódolatomat. Amerika nemcsak nagy; hanem erős, szép és még többre hivatott a nemzetek nagy családjában.

Magáról a congressusról is különben csak ugy alkothattunk helyes képet, ha ugy tekintjük azt, mint egy nagy családot, a melynek tagjai a szélrózsa minden irányából tulajdonképpen nem valamelyi sociális cursusra, vagy más szellemi tornára, hanem családi ünnepélyre gyültek egybe. És milyen csodálatos egyveleg! Fehér keresztény, fekete hindu, sárga japán és marczona mohamedán, — hogyan? Hát mindez egy család! Az Ur Istennek gyermeke! Valóban ugy van. És hogy h ba ne essék: képviselve van Izrael háza is. Hisz ez nem is Boston; hanem ama mennyei Jerusalem, a melyről a próféták regéltek az őshajdankorban. Ennyi különböző szín és tekintet! Ennyi-féle hit és hagyomány! És mégis egy szellem, egy uralkodó eszme, a melynek ereje csodákat mivelhet . . . Az egy pásztor.

Ez lehetne tulajdonképpen mottója magának a nemzetközi vallásos congressusnak is. S ugy hiszem, hogy a „tisza vallás“ és a „teljes szabadság“, a mely pár szóban összegezi a congressus ezéjját, végeredményében erre vezet.

De ne álmodozunk tovább, hanem térjünk a dologra!

Vasárnap, ugy 22-én, mint 29-én, ötven-hatvan külföldi pap és tanár — köztük jó magam is — prédikál a bostoni és környékbeli unitárius templomokban. Ékes és nem ékes angol nyelven hirdeti az ígét. Nekem is kedves alkalmam nyilik Brookline-ban és Providence-ben arra, hogy ugy Dr. Lyonnak, a mi bölöni zsinati vendégünknek templomában, valamint a Richmondok ősi székhelyén, az igehirdetés mellett, átadjam az imádkozó gyülekezetnek a magyar unitárius testvérek szives üdvözlétét. A mit ők nagy érdeklődéssel fogadtak és hasonló szivességgel viszonzotak is. Providence-i látogatásunk másik

¹ Látogatás székely testvéreinknél oct. 1—19.

kedves emléke az, hogy egy új unitárius templom fölavatásán is résztvehettem, mint az ősi magyar unitárius egyház követe, Isten áldását kérve pár szóban az ifju gyülekezetre. Prédikáltam még Clevelandben és Chicagóban is. Szabad előadást tartottam Meadville-ben és Philadelphiában a hazai unitáriusok történetéről és mozgalmairól; előbbi helyen a papnövendékekhez külön is beszéltem a mi lelkészi szolgálatunkról. — A congressus egyes kiváló tagjai pedig — a mint idejök engedte — résztvettek más vidéki körök és felekezetek conferentiáin is.

Bőven kijutott a legtöbbször úgy a komoly munkából, inint az élvezetből. A mint az alábbiakból bárki megítélheti.

A congressus bevezetése — vasárnap este — igen alkalmas volt arra, hogy a nagyközönség tetszését megnyerje. Ez az egy nyitva volt mindenki számára, a ki az 1 dollár tagsági díjat nem is fizette le s esetleg a congressussal sem rokonszenvezett. És tódult a közönség, apraja-nagyja; nemesak a földszintet, hanem a gallériákat, sőt még a szobrok fülkéit is ellepték az óriási „Symphony-Hall”-ban, mely 2—3000 embert könnyen befogadhat. Hogyne jöttek volna! Oda, a hol Dr. Hale, az amerikai Brassai bácsi és Booker Washington, a négerék patronusa, fognak beszélni. Templomi áhitat fogta el az egész közönséget, a mikor egy száz tagból álló vegyes-kar rázendítette az alkalmi hymnusokat és anthemeket, s maga az egész közönség is — dicséretükre legyen mondva — fennállva énekelt. Az est lithurgiai részét, a szokásos mondásokkal és bibliai idézetekkel, Eliot elnök afia vezette. A karácsonyi angyali szózat alapján — *Dicsőség Istennek*: Dr. Slicer, newyorki lelkész és philosophus — *Békesség e földön*: Dr. Hale — *Jóakarát az emberekhez*: Booker Washington beszélt, mindenik a maga ihletett lelkének legjavát tárva fel a közönség előtt.

Hogyha ez lett volna a congressus befejező munkálata, elmondhatnók, hogy ez az egésznek a koronája. Annyival is inkább, mivel a congressus rendjéről később csak az újságokból tudott meg egyet-mást a nagyközönség; míg itt közvetlenül szónokainknak eleven hatása alatt állott, velünk együtt érzett, velünk együtt bizott a világmegváltó eszmék hódító erejében. Sok ily dicsőséget az unitárius lobogónak!

Hétfőn d. e. és d. u. a Nemzeti Conferentia tartotta tanácskozását, a mely más alkalommal több napot szokott igénybe venni. Most azonban — udvariasságból — visszavonult; és csak a legsürgősebb ügyeket intézte el. Említést érdemel ezek között egy universalista (felekezet) lelkész előadása, melyben kimutatva az unitarismussal való sokrendbeli rokonságot, unióra vagy legalább is testvéries együttműködésre hívta fel a két felekezetet. S mondhatom, hogy ez a lelkes fellívás mind a két táborban élénk visszhangot keltett.

Ugyancsak hétfőn d. u. egy élvezetes kirándulásban volt részük a külföldi vendégeknek.

Szentelt nyomdokokon jártunk Concordban. Ott, a hol Emerson és több más nagy író szőtte-szövögette szépséges álmait. Ott, ahol hangulatos, szép temetőkertben, egyszerű sziklatömb alatt, a halhatatlanok tovább szövögetik édes álmaikat. Ott, ahol a szabadságszeretetet a zsarnoksággal szemben fegyvert adott az ifju földmives kezébe. Ott, ahol az első lövés dördült el a nagy szabadságharcban, a melynek óriási küzdelmeiből mint egy felékesített menyasszony, úgy került ki a szabad, az ifju, a nagyra hivatott Amerika — a tizenhármak szövetsége: a köztársaság.

És a multak emlékei, s Emerson nyugalmas otthona, s a concordi unitárius hitközség vendégszeretete mellett, mily fel-emelő látvány volt — Emersonnak egyik deresedő leánya, a mint pony-fogatjában — szakadó esőben — viszi ide-oda a külföldi delegátusokat s gyöngéd figyelemmel köszönt mindnyájunkat. A szalon-asztalon egy fénykép ötlík szemembe: „magyar lakodalom.“ No, igen; mert egyik Emerson-sarj magyar nőt vett feleségül. A studióban minden úgy van, a mint a nagy gondolkodó hagyta. S még a kerti kalapja is ott lóg az előszoba fogasán — érintetlenül. Mintha egyszer valamikor kedve kerekedne haza jönni s széjjelnézni régi otthonában.

Hétfőn este volt a Somerset-szálló disztermében az ünnepeyes fogadtatás, melyen a külföldi vendégek tiszteletére nagy és előkelő közönség jelent meg. Ott volt maga a kormányzó is, a ki az elnöki üdvözlésre adott válaszában, mint unitárius ember, szintén szabadelvűnek (*liberal*) vallotta magát, de azért a vallásos (*religious*) jelzőre óhajtotta helyezni a fősúlyt. S ezt várta és remélte a nemzetközi congressustól. Mr. Guild igazi aranyember, a ki jószívűnek a hét folyamán is többször tanujelét adta; egyik d. u. a delegátusok százait fogadván, testőrei élén, Massachusetts állam fényes kupuláju székházában. A külföldi vendégek bemutatását Wendte titkár ur végezte, s a mint a küldöttek egymásután a dobogóra léptek, hogy küldőik üdvözlését tolmácsolják, sorban kitűzték a nemzeti lobogókat s fel-fel hangzott mindannyiszor a nagy nemzetek hymnusa. A miénk is.

Ezzel tehát minden előkészület meg volt téve a congressus első nagy ülésére, mely a baptisták Tremont-utczai óriási templomában másnap, kedden reggel 10 órakor, rövid isteni tisztelettel kezdődött. Ilyen rövid isteni tisztelet volt minden ülés elején, a mi a gyülekezet tagjaira láthatóan jó hatást gyakorolt. Kivált a szerdán reggeli urvaesora-osztás, a King's Chapel-ben, örökre emlékezetes: a szent jegyek kiosztásában a többi papi és világi segédlet mellett maga a kormányzó is résztvett.

Eliot elnök fennebb adott megnyitó beszédét nagy figyelemmel hallgatta a kongressus. Rövid, alkalmoszerű, szívet-lelket

megindító volt ez az előadás annak a férfinak az ajkáról, a kit ugy külső megjelenése, mint szellemi képessége és egyéni kiválóságai vezető szerepe utalnak.

Wendte titkár elparántálta az időközben elhunytakat, kik életükben a congressus ügyének jó szolgálatot tettek. Kik közül elegendő Réville Albertet említenem, hogy átérezzük a veszteség nagyságát. A congressus az igazi szabadelvű körökben mind több és több rokonszenvet ébreszt; s ennek tulajdonítható, hogy a bostoni ülésekre oly sokan jöttek, oly sok ország, nemzetiség, felekezet és vallásos társulat van képviselve benne. Maga Anglia 130 delegátust küldött, kiknek fele papi ember. Az európai Continens majdnem minden állama képviselve van kiváló tudósok és hitszónokok által. S e mellett a távol Kelet fiai is itt vannak közöttünk, hogy bizonyosságot tegyenek a vallásos hit egyetemes voláról. S a maga minutiosus adatain felül védelmébe veszi az igazi szabadelvűséget. „Azért vagyunk szabadelvűek, mert türelemmel, sőt rokonszenvvel viseltetünk azok iránt, a kik tőlünk eltérő véleményt táplálnak. Nem is lenne igazán liberális az, a ki mások meggyőződését megvetné, vagy kigúnyolná. Az igazi szabadelvű ember ápolja és hirdeti is az igazságot; de szavaiban mindig ott rezeg a szeretet. Nemesak türelmet gyakorol, hanem valóban szereti is embertársait. Tévedéseik iránt elnéző, s az igazságra való törekvéseikben mindig támogatja őket. Tiszteletük tárgyának ő is tisztelettel adózik.“ Szerinte csak egy megbocsáthatatlan vétek van, — a szeretetlenség . . . „Ez az igazi szabadelvűség. Ilyen szellemben óhajt közremunkálni a jelen congressus is a szabadság, igazság és szeretet ápolásában és terjesztésében. Ilyen irányban kívánja építeni az egyetemes Anyaszentegyházat, a mely oly fenséges, mint az isteni szeretet, s oly hatalmas, hogy kielégítheti az emberi lélek összes vágyait.“

Bowie, londoni titkár, kit más helyen, más alkalommal, Sir Bowring, a társulat elnöke is támogatott, meggyőző adatokat sorolt fel az angol unitáriusok életéről és mozgalmairól, a melyek között kivált a vándor-missió biztat jó sikerrel.

Dr. Fischer, berlini predikátor, a kit szabadelvűsége miatt hazájában üldöznek, a „Protestanten-Verein“ céljáról és munkaköréről értekezett. Ezek az előadások mind megjelentek az egyházi lapokban Karácsonyi ajándékba megkapjuk a congressus összes munkálatait egy vaskos kötetben. Így hát nagyobb részéről csak futólag emlékezem meg; fentartva magamnak, hogy a bostoni kötet magyar kiadásában — mint eddig — tevékeny részt vegyek.

Prof. Réville Jean, párizsi egyetemi tanár, mint hithű protestáns ember, a mostani vallási válságról értekezett; főleg azzal foglalkozván, hogy miként érinti az a r. kath. egyházat Franciaországban. Megmondta volt még Genfben, hogy az új

egyházpolitikai törvény nagy befolyással lesz az összes egyházakra, mert önmagukra és saját híveik áldozatkészségére lesznek utalva az eddigi állami támogatás helyett. Különben minden attól függ, hogy az új törvényt milyen szellemben alkalmazzák. Szabadelvű kormányzat mellett teljesen biztosíthatja a lelkiismereti szabadságot; míg clericalis, vagy pláne vallástalan kormányzat mellett valóságos járom. A törvényt ugyancsak liberális szellemben alkalmazták. S így nincs semmi baj. Ha volt itt-ott némi zavar, az csak félrevezetés műve volt s maga magát bosszulta meg. A nép nagy tömege nyugodt maradt az új rendszer alatt. S ma is mindenkit inkább érdekelnek a sociális reformok, mint az egyház és állam szétválasztása. A megbizottak tapintatosan jártak el; meggyőződését mindenkinek tiszteletben tartották s így az istentisztelet rendje is a legtöbb helyen zavartalanul folyik tovább.

Ha valami panasza van a r. kath. egyháznak, azt magának a pápának köszönheti, mint a kinek a tanácsára nem vetette magát alája a törvény rendelkezéseinek; míg a lutheránusok, calvinisták és a zsidók minden szó nélkül engedtek és hozzáláttak az új rend szerint való szervezkedéshez.

400 millió frank vagyontól esett el ilyenformán a r. kath. egyház; de ezt csak saját magának tudhatja be.

Utóbbi időben kezdett terjedni a felvilágosult irányzat és tudományos vizsgálódás az ifjú nemzedék között. De a pápai Index ennek is útját állja. A Syllabus pedig még jobban bemutatta, hogy mennyire nem értik Rómában az idők jeleit. Az úr az egyház és a társadalom között mind nagyobb lesz. S ha a ceremóniakat az ősiségnél fogva a nép igénybe veszi is, de azonkívül az egyházzal nem sokat törődik.

Itt csak egészséges reakció segíthet. Az új katolikusok pedzik is a reformok szükségességét; de egyelőre mitse lehet tenni, mert a pápa minden újításnak ellent mond. Sabatier szerint a reformnak a nép s az alsó papság köréből kell kiindulnia . . .

Az igazi katolikus ideál magas, tiszta és eszményi. Am a mai modern világban már nem lehet dogmatizálni és nem lehet hódítani a tekintély alapján. A mozgalomnak valláserkölesinek kell lenni; szívbéli egységre törekedni az evangelium elvei alapján.

Ugyanezt a témát fejtegette később Houtin, párisi abbé is, s ezért itt emlékezem meg róla. A tudós egyházi férfiú történelmi alapon mutatja ki, hogy ilyen válságos aggodalmak, mint a mostani is, többé-kevésbé mindig foglalkoztatták az emberiséget. A vallásnak sok ősrégi formája megszűnt, hogy helyet adjon az új hitnek. A keresztény világ most hasonló válságos helyzetben van, melynek jobbra vagy balra el kell dőlnie. A szabad vizsgálódás elve megtámadja és megdönti a százados tekintélyt. — Ő maga tagja a r. kath. egyháznak, s mint ilyen

és úgy lelkületénél, mint hivatásánál fogva hű fia egyházának, állíthatja, hogy a mostani válságos helyzet az ő szívét is keserűséggel tölti el.

A jelenlegi pápát őszinte és egyszerű embernek tartja, a ki feltétlenül híve az egyházi hagyományoknak és azokhoz görcsösen ragaszkodik. A pápa nem látja szükségét annak, hogy a középkori vallásos felfogást megbolygassák. Ez a magyarázatja az Indexnek és a Syllabusnak, a mely ugyancsak elitél minden modern mozgalmat a theologiai tudományok terén; a lázadókat és eretnekeket pedig kiátkozással sújtja.

De hát ez a fejvesztett erőszakoskodás mindhiába való. A haladás kerekét megkötni nem lehet. A mint a történelmi ismeretek a nép körében is mind jobban elterjednek, a válság mind élesebb, mind végzetesebb lesz az egyházra nézve.

Miért maradnak hát benn a liberális katolikusok, papok és világiak az egyház kebelében? Nem jönnek-e ellenkezésbe önmagukkal? . . . Nem. Mert szerintük a pápaság isteni intézmény, s ezért nem akarnak tőle elszakadni. Szerintük a reform csak úgy üdvös, ha tekintély alapján jó létre. Várják és remélik, hogy egy idő múltán a pápaság is hajlandó leendő helyet adni a modernizáló mozgalomnak.

Az Index és az inquisitió nem nyirbálhatja meg többé a sajtószabadságot. Fundamentumában megtámadva, az egyház vagy magáévá teszi a modern vallásos felfogást, vagy kénytelen lesz háttérbe vonulni.

A modern francia szellem méltán panaszol, hogy az egyház nem akarja beismerni tévedését; nem áll el a hamis vélemény terjesztésétől. S azokat, a kik az ő rovására terjesztik a világszágot, anathemával sújtja.

Houtin abbé szerint ez a reform-mozgalom mélyrehatóbb és radikálisabb, mint a Wycliffe, Huss, Luther és Calvin reformmatioja. Eppen ezért az egyház igaz barátainak nagy a keserősége és fájdalma, mikor az ősi, tisztos épületet bomladozni látják; annyival is inkább, mivel rájuk nézve Rómában és intézményeiben volt eleddig megtestesülve az egész anyaszentegyház. A protestánsoknak könnyű, mert ők már átmentek ezen az iskolán. Tudvalévő, hogy mint kellett a százévek folyamán, kiközösítve, könyhullatás közt és arczuknak verejtekével, újra építeniök templomaikat és iskoláikat az Egyisten dicsőségére és az emberiség javára . . . Eppen ez az, a miből ők is reményt merítenek.

Prof. Bonet-Maury (Paris) ugyanekkor „pendant“-képpen a protestánsok multját és jelenét ismertette.

André T. (Florence) az olaszországi mozgalmakról számolt be.

Dr. Rade (Marburg) a németországi, Dr. Rochat (Genf) a svájci, Prof. Berg (Kopenhága) a dán és norvég, Prof. Lind-

berg (Gotheborg) a svéd egyházi viszonyokat és a szabadelvű eszme kilátásait tárgyalták, ki-ki a maga országából és országaról adva a legjobbat.

És azután szerdán reggel felvonult a dobogóra Ausztria és Magyarország. Prof. Masaryk prágai egyetemi tanár és birodalmi képviselő, nem sok jót mondott a mi szerelnetes szomszédunkról. Őt ugyan a r. kath. vallásban nevelték; de már kora ifjuságától fogva emancipálta magát annak befolyása alól; s azóta és itt is, az egyházas tekintélylyel szemben az egyéni vallásos érzés fejlesztésére törekszik. Meghatóan vázolja az ausztriai vallásos viszonyokat. Szerinte, ott szellemi anarchia uralkodik; miután a régi hit nem alkalmas többé a lelkek ápolására. A politikai és vallási szabadság kivívásában sokat vár a socialista tábortól, melynek 87 képviselője tagja az osztrák parlamentnek.

Igyekeztem én is (Józan M., Budapest) történelmi alapon bemutatni Magyarország politikai, társadalmi és vallásos ideáljait, melyek ma is és még soká a Széchenyi—Kossuth- és Deák-féle hagyományokból táplálkoznak. Felolvasásomat a congressus rokonszenvesen fogadta. Megjelent a Christian Register f. évi oct. 17. számában. (A templomban a többi híres tudós és bölcselő mellett, a világ minden részéből, a kiknek nevei a falakat és a galleriákat díszítették, ott volt Dávid Ferencz és Kossuth Lajos neve is, mint a kiknek egyénisége legismertebb és népszerűbb amerikai hitrokonaink előtt. Ősz-öreg emberek még ma is gyermekies örömmel ragadták meg a kezemet, jelezve, hogy milyen élénken emlékeznek még a nagy Kossuth amerikai látogatására . . .

Prof. Groenewegen, a leydeni egyetem tanára, nekünk a hollandiai remonstransok révén igen jó barátunk, megemlékezik a katolikusok és calvinisták között létrejött szövetségről, melynek „keresztény actió“ a neve, de nem sokat remél tőle, mert a dolognak politikai háttere van. A jövő egyháza számára sokkal többet remél abból a kölcsönhatásból, melyet a történelmi érzék fejlődése van hivatva ápolni a különböző egyházak között. Megunták a sok theoriát, a folytonos prédikációt. Benső vallásos ihlet és érzés után áhítoznak.

Webster (Aberdeen) jelzi, hogy Skóciában is enged a calvinismus hagyományos ridegségéből. Ugy a skót állami, mint az egyesült szabad egyház újabb időben több gyökeres módosítást tett eredeti hitvallásán. És mivel az eretnekek rendszerint a komoly tudósok és kiváló férfiak sorából kerülnek ki, az egyház nem akarja feláldozni őket a rideg egyformaság kedvéért. Skóciában is kezdik belátni, hogy egészséges és megbízható theologia csak ott lehetséges, a hol az összhangban van a szellemi fejlődés törvényeivel.

Délutánonként a különböző szakosztályok tartottak érde-

kesnél-érdekesebb üléseket, a melyeken a vallásos nevelésről, a theologiai haladásról, a bevándorlásról, a felekezetközi viszonyokról, az egyházak socialis munkájáról, a nők missiójáról és az egyházi irodalomról hivatott férfiak és nők tanácskoztak. S mindeniknek megvolt a maga közönsége, mert Amerikában az élet mindennemű nyilvánulásai iránt melegen érdeklődnek. Ezek közül megemlítem Maddison Frigyes angol orsz. képviselő előadását, ki munkássorsból emelkedve ki, élénk színekkel festette a munkások helyzetét s ezzel szemben az egyház és a társadalom teendőit. És Tarrant londoni lelkész meggyőző beszédét az antialkoholista mozgalom eredményes munkája érdekében, melytől, mint mondá, függ az országok békéje, a családok és egyesek jóléte és a vallás égi vigasztalása. Ragatz lelkész (Svájcz) ugyanakkor a szabadelvű kereszténység ethikai alapjáról értekezett. Miss von Petzold, angol papnő, a uők missiójában, az itteni Women's Alliance meghívására arról értekezett, hogy a lelkészi pálya mennyire alkalmas arra, hogy nemesen foglalkoztassa és kifejleszsze a gyöngéd női lélek legszebb tehetségeit.

De nem szabad megfeledkeznünk dr. Hunter glasgowi lelkész ünnepi prédikációjáról sem, mely a kongressus hosszú sorozatának egyik fénypontja volt, s szónoki hévvel előadva Channig szószékéből, mindnyájunkra nagy hatást gyakorolt.

A bevándorlási osztály üléséről külön fogok megemlékezni.

És most tegyük át főhadiszállásunkat az iker-városba, Cambridge-be, hol csütörtökön délelőtt az ősrégi Harvard-egyetem fogadta be congressusunkat vendégszerető falai közé. Az egész egy gyönyörű parkban van elhelyezve, külön pavillonokkal a különböző fakultások részére, s külön a könyvtár, külön a lakosztályok, külön az ebédlőtermek, külön a rectori lakás és az ősi kápolna, melyet tetőtől talpig repkény borít. Itt aztán élvezet tanulni. Itt nem voltak kaszányák, hogy azokról másolják le az egyetemet.

Eliot egyetemi rector, a congressus elnökének édes atyja, szép szavakban üdvözli a gyülekezetet, mint a tiszta és hamisítatlan vallás híveit. Az egyetem alapítóit is, az emberiség szolgálatában, a lelki szabadság mellett, vallásos ihlet vezérelte. Az ő lelki szabadságuk nem valamely osztály, felekezet vagy nemzet kiváltsága, hanem minden egyes embernek elidegeníthetlen tulajdona. Mindenkinnek meg van a maga istene. A prófétaival szólva, nekünk is az a feladatunk, hogy alázatosan járjunk, ki-ki a maga istenével. Ez az egyéni vallás alfája és omegája. Benső vallásos hit és józan megfontolás kiegészítik egymást éppen úgy, mint az exact tudományokat búvárkodásaikban kiegészíti és elősegíti az emberi képzelet és találékonyság. A képzelet itt is ködös régiókba vetíti sugarát, de az elért eredményeket mindig aláveti a józan ész bírálólatának.

Ugyanczt ezélozza a szabadelvü vallásos mozgalom is, melynek méltó képviselője és zászlóvivője a jelen congressus.

Prof. Montet (Genf), a volt congressus elnöke, az 1909-ben Genfben felállítandó Reformatio-émlék érdekében olvasott fel. A congressus egy része pártolólág nyilatkozott a Calvin-émlék mellett.

Prof. Pflleiderer (Berlin) tudós fejtegetésében egyetemes vallás szükségességét hangoztatta s ennek győzelmét remélve, a Protestanten-Verein nevében meghívta a congressust 1910-re Berlinbe. Ott leszünk.

Ez a dátum azért is nevezetes, mert az egyuttal Parker Tivadarnak 100 éves és Dávid Ferencznek 400 éves születési évfordulója, melyet — úgy gondolom — egyházunk is méltó fénynyel kíván megünnepelni a kebelében működő egyletekkel egyetemben. Milyen könnyü volna egyeztetni a mi ünnepségünket a berlini congressussal, melyek jó nagy része — kivált angol és amerikai hitrokaink — szivesen hódolnának az első magyar reformátor diadalmas szellemének. Mert hiszen ezek a congressusok is az ő diadalát jelentik s elégtételt szolgáltatnak neki kora és nemzedéke mostoha elbánásával szemben.

Plymouth — Hingham és Fairhaven történelmi emlékei — hova pénteken és szombaton külön vonaton rándultunk ki, minden érző szívet és lelket magukkal ragadtak. S csak örvendhetünk, hogy a jövő congressus alkalmával ezeknek méltó párja akad Wartburg várában és Déva megszentelt romjai között.

Mindezekből megítélhető, hogy a congressus bostoni tanácskozása egy hatalmas lépéssel előbbre vitte a szabadelvü vallások ügyét. A mit kitűzött maga elébe, azt meg is valósította. Sokat várunk e tekintetben Berlintől is, hol — azt hiszem — a magyarországi protestans egyházak küldötteivel is találkozni fogunk. S így reményünk lehet az iránt, hogy az 1913-iki congressust testvéries jóindulattal egymást megértve, magyar földre hívhatjuk meg . . .

JÓZAN MIKLÓS.

Pécsi Simon felfogása és ítélete a plagiumról.

Sohasem élt engedékenyebb kritikus vagy műbíró Pliniusnál. Jó szívvel hangoztatta, sőt írásban is elismerte ezt a böles axiomát: „Nullus est liber tam malus, ut non aliqua ex parte prosit“. (Nincs oly rossz könyv, mely valami részben hasznos nem volna.)

Talán az ily tág lelkiismeretnek, vagy a mindent elnéző és megbocsátó censurának köszönhető az, hogy a klasszikus latin irodalom a minden szellemi kincset szabadon eltulajdonítók boldog korszaka volt. A latin írók a görög irodalmat kedvük szerint kizsákmányolgatták. Oly nagy mértékben hódítottak e téren is, hogy alig lehet olyan költőt találni köztük, kit teremtő vagy alkotó erőnek tarthatnánk. A görög Apollon hamar lehúzta volna a bőrt az ily hamis hangokat pengető Marsyasokról.

Később a XIV. és XV. század is épen ily falánk mohósággal bánt el a latin irodalom maradványaival. Első sorban kiűntek ebben az olaszok. A renaissance tudósai klasszikus szellemben igyekeztek irogatni, de minden önállóságtól felette igen irtóztak. A gyorsan terjedő sajtó nagyszámú író teremtett más műveltebb országokban is, a kik latinul vagy hazájok nyelvén a hajdankor irodalmi műveinek lefordításával vagy elferdítésével igyekeztek maguknak tudós nevet szerezni. Gazdátlanok találván a régi kincseket, csakhamar az újabb műveket is ugyanolyan szemmel kezdték tekinteni s divattá vált a középkorban is a tetszetősebb alkotásokat igazi szerzőjük nevének eltitkolásával a maguké gyanánt mutogatni.

Már a XVI. század elején jeleskedett e tudós foglalkozásban nálunk is a szent kath. klerus. Pécsváradi Gábor elzarándokolt a szentföldre. Leírta fáradtságos útját s leírta magát a szent várost, Jerusálemet is. Könyvét latinul adta ki. Megtetszett e tudós munka Farnádi Miklós ferenczrendi szerzetesnek, Gábor pap kortársának s ugyanazt a könyvet 1519 táján saját neve alatt szintén kinyomatta.¹

¹ Lásd ez első magyar plagium részletes ismertetését Szécsi Károly „kisebb (terjedelmes) tanulmányaiban“. Vess össze az Irodalomtört. Közlemények 1897. évfolyamával.

Unalmas volna e pávatollas szerzetes számos utódát itt egymás után felsorolni. Merészebb pennaforogatóink még az Isten könyvét, a bibliát is elcsenegették egymástól, mint Károlyi Gáspár a Meliusét, Káldi a Szántó Istvánét. Pedig azt hinné bárki, hogy a pápista és kálvinista varjú nem vágja ki egymás szemét.¹

Kedvre derítőbb ezek után Jókai Mór humoros felfogása a plagium mivolta felől. A „magyar nábob“ rá parancsolt udvari poétájára: mondjon azonnal egy új verset. Gyárfás úr gyors felalálással nyomban leoninusba foglalta a tárgyul feladott kis egérkét, mely verse szerint: „Jobbra, de balra forog, sir szemé, könnye esorog“.

— Kend szemtelen tolvaj! riadt rá a boszús nagyúr. Ez az utolsó sor lopás Gyöngyössiből, ki hasonlót írt a Tordahasadékba szorúlt kéményseprőről.

— Pardon, gratia! kérlelte a poeta megzavarhatlanúl. A költőknek szabad lopni. Ez a poetica licentia s ez a figura nevezetik plagiumnak.

Bajos volna azt állítani, hogy ma is nálunk e patriarkhalis felfogás uralkodik. Annyi igaz, hogy magának, a nagyeszű Szilágyi Dezsőnek is jóakarón elnézték pártfelei, illetőleg bajtársai, azt a balesetét, mikor első országgyűlési szűzbeszédében rajtavesztett a legfrissebb plagiumon, melyben az angol Lowe után lóvá akarta tenni maga is magyar hallgatóit.²

A Gubics és Pászka-féle biborkivánó szentséges érsekekről is jobb itt hallgatni. A nagyrészt csak elkölcsonözgetésből élő hirlap-irodalmat, a sok bajosztalan zsidó gyerek apró cztulajdonítgatásait sem hozzuk fel itt például. Csak egy ismert mentségre mutatunk rá, melylyel e vitéz pennialovagok élnek:

— Vegye tekintetbe, szerkesztő úr! hogy munkámhoz az időt valósággal lopnom kellett . . .

— Még az időt is? rémül el e csodára a sok mindent elbíró szerkesztő.

¹ A középkor jezsuita iskoláiban tanították még a költők rendszeres kifosztását is. *Cento* volt neve a többfelől kiirogatott verssorokból egybeállt „új“ költeménynek. Szűz Mária patronánk legvitézebb lovagja, Esterházi Pál hg. jeleskedett leginkább ezen a téren. A mult évtizedben hessegették el a pávatollakkal díszített szajkót a Helikon babérbokrairól.

² A már Eötvös Károlytól is újabban lenézett nagyságot már 1892-ben megróttá ez esetért Spinoza dr. Lásd a Bpesti Hirlap 1892. 224. számának mellékletén.

A híres-tudós szegedi rabbiról sem emlékeziünk itt meg, a ki Tompa „Olajágából“ kamatostól visszavette, a mit a keresztyének valaha a zsidók szentkönyveiből kiollóztak. Csak egyik elsörendű lapszerkesztő költönket, ős Buda és Lipótváros fényes büszkeségét ki Gyulai Pál halhatatlan szép Pókainéjának torz utánaköltése után e köser mentséget főzte ki magának, s oda is tálalta közönségének a többi illatos csemege mellé: „*Plagium*. Ott szedem a gyöngyöt, a hol találom. Lopáson érnek, azt se nagyon bánom“.

Ily Jakabokhoz illő ó-testamentumból tanúlt erköles után, melylyel az egész Király-utca tetszését kiérdemelte nagy-kis költőnk, érdemes szembeállítani vele egy régi magyar, színtén ó-testamentumi szellemű kis-nagy költőt is, a kit a szakértő Kohn Sámuel oly kitünő magyar zsidónak tart, hogy szerinte még a legrégebb tudós rabbikkal is bátran mérkőzhetik.

Nagyhírű Pécsi Simonunk a fényes pávatollakkal diszlő Pázmány-korszakban élt, e minden téren kapzsi korban, mikor a három első Rákóczi fejedelem egy milliárd értékű vagyont harácsolt össz s a két nagy katolikus főúr, Esterházi Miklós és Pál, e Habsburg-imádó nádor-ispánok egy másik milliárdnyi földbirtokot szereztek egybe fejedelmi rangú utódaik boldogítására. A mi Pécsi Simonunk is, kit szintén fejedelemmé törekvéssel gyanusítottak s ki szintén oly jól értett a birtokszerzés és felhalmozás politikájához, mint akár hatalmasabb kortársai, a szellemi tulajdon elorzásától egész életében tartózkodott s ezzel emelkedett leginkább ki mindent merő kortársai közül.

1620—21 táján nagy részt a Thalmudból kiszedett tanulságiban a szellem tulajdonjogát érinthetetlennek vallotta s annak eltolvajlását, a korában is közkeletű plagiumot, a legnagyobb bűnök közé sorozza. Tehát sokkal magasztosabb felfogása volt a tudomány és művelődés terén szerzett jogok szentségéről, mint akár a mai szentéletű rabbiknak és prófétaalkú poétáknak is. Nem csoda tehát hogy Kohn, a budapesti főrabbi, Pécsi Simont művelődéstörténet, és tudományos tekintetben „egyedül állónak“ tartja s oly nagynek, hogy hozzáfogható társát még a világirodalomban is csak megközelítőleg lehetne föltálni.¹

Itt alább Pécsinek a szellemi tulajdonjog örökös sérthetlenségéről alkotott magasztosnak mondható egyéni vélekedését bemutat-

¹ V. ö. Kohn Sámuel: A szombatosok történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. 265.

juk a saját szavaival s az őt legjobban jellemző stílusában, melylyel az őskori zsidó szentatyáknak nehézkes és homályos, szóval igen bölcs előadását lehető hiven utánozni akarja.

Ily mély tudományú okoskodásaival annyira hatott szombatos hiveinek képzeletére, sőt meggyőződésükre is, hogy ritualis irataiknak szerzőjéről, a páratlan tudós Pécsi Simonról, egész a legújabb korig, soha meg nem feledkeztek. Mind halálíg becsült reformatoruk tárgyunkról, a plagium disztelen voltáról, ezeket írja:

Az Szentatyáktól kiszedegettetet tanulságok.

VI. Sectióból való tanulságok. Textus VIII.

Nagyobb és méltóságosb a szent törvényben való bölcsesség mind a fő papságnak, mind királságnak méltóságánál. Mert a királságnak 30 dologban áll méltósága, a fő papságnak 24-ben. Az törvénybeli bölcseségnek pedig méltósága áll és szereztetik 48 dologban. Ezek pedig azok: Első a tanulás. 2. a fülnek hallása. 3. szájának igazgatása etc. 46. a ki tanító mesterét bölcsőbbé teszi. 47. a ki hallgatóját magához figyelmezteti. 48. és a ki mondó szavát s a dolgot nem magától, sem maga nevével, hanem annak nevével mondja, a ki neki is mondotta, vagy a kitől tanulta; mert lám innet megtanultad azt, hogy valaki a dolgot annak nevével mondja, a kitől hallotta vagy tanulta, az ez világra és a közönséges állapotra szabadulást hoz, a mint mondva vagyon: „És megmondá Esther a királynak Mardochay nevével a dolgot...”

MAGYARÁZAT.

48. *Az ki mondó szavát annak nevével mondja, a ki mondotta etc.*

Senki tisztességét, becsületit, még a holtakét is, magának nem tulajdonítja, vagy mondás (az) vagy cselekedet; de a mely bőlstől vagy hallották vagy írásában olvasták, a mit mondnak vagy írnak, annak végét (végén) oda mondják, írják, nevezzék. Mert a tisztesség nagyobb a marhánál (kincsnél) és az más tisztességét vagy elhallgatni vagy magának koporitani nyilvánvaló bűn és véték: rútabb a közönséges lopásnál. Mely dologban valakik hűséggel járnak, nagy hasznát mutatja itt a Misne Esther királyné asszony szent példájából. Mert a Mardochaeus jó cselekedeti után hogy az Assuerus királyt két fő Hoph-Mestere, Bigdan, Theres, halálos méreggel akarván elveszteni, megölni, oly idegen nyelven tanátskoznak volt egymás között, kit azt hitték, hogy más senki nem értene. De Mardochaeus sok nyelvek között azt is értvén, gonosz végzésekét jól értette, hallotta: Esthernek, a királynénak megmondotta: az királyné nem maga, hanem Mardochaeus nevével mondotta meg. Az dolog igaznak is találtatott, az árulók meg is büntetődtek.

És a Mardocheus jó cselekedete a királylyal emlékezetre könyvbe iratott: Mely dolog az után más időkben, nemcsak Mardocheusnak, de az egész Israel népének is életek s minden jövőknek megmaradásokra következött. Mikor azután a király arról való emlékezetét olvastatná, azt kérdi: micsoda becsület és méltóság adatott ezért Mardocheus Sidónak etc. És tudva vagyon a história, mi következett utána.

Minden böltsnek azért és minden tanítványnak tisztességében és jó nevében járó dolog ez, hogy valamit honnat tanult, értett igazán, azoknak nevöket el ne hallgassa: hanem mint atyáknak, neki is édes atyjának, anyyiból, a mit tölle tanult volt¹, akár szavából s akár írásából, elsőben is adja meg tisztességét, áldást, békeséget kívánván (reá) Istentől, mondja, ha él is, ha holta után vagyon is. És ezt így tudjad, kegyes olvasó! hogy Israelben minden írások, magyarázatok, sententiák az egész Thalmudban, Misneknben és Midrasokban, Caballában ekképpen folynak és vadnak. Mert a mint a bölcsek mondják: Valaki más koronáját magának tulajdonítja, nem marad soha büntetés nélkül és a ki más köntésében kezd ditsekedni, szintén ditsekedése és tisztessége napján kell gyalázatot vallani. Valaki pedig nagy isteni félelemmel száját, szava járását arra szoktatja, hogy az szenteknek és bölts írástudóknak magyarázatoknak becsületeket megadja: tanítják a böltsnek, hogy neki is másoktól, Istentől annál inkább, igaz örökös becsület adatik és koporsójában is ajaki megszenteltetnek, megújulnak. Mint mondva vagyon: Cant. 7. v. 9. „Az te szájad olyan, mint a jó bor, mely az én szerelmesemhez egyenes uton megyen. És olly, a ki beszéll a régen elaluttaknak ajakokon.“ (Mert így vagyon a Sidókban és az jó fordításokban.)

Ezt pedig minden eszes és igazmondó ember még a külső paraszti, vagy ország, királyok, fejedelmek várasok gondjaiban, dolgaiban is, megtartsa, ha azt akarja, hogy helyesen, tisztességesen vihesse *eleve* (elé) dolgát és hogy mind magára s mind a közönségre szabadulást, örömet hozzon: hogy valamit lát, hall, olvas, mondja az írók, mondók és tselekedők nevével. Mennyivel inkább a szent dolgokban, írásokban tartozik azt követni és a szenteknek böcsületit igen nagy Isteni félelemmel megadni!

¹ Eredetileg így is lehetett: a mit tölle tanulságot vött.

KANYARÓ F.

Ferencz József püspök főtanácsot megnyitó beszéde.¹

Méltóságos és főtisztelendő egyházi Főtanács!

A folyó évben tartott zsinati főtanácsunk meghatározván, hogy a pénztárnoki állás betöltése végett még ez évben egyházi főtanácsi gyűlés tartassék, E. K. Tanácsunk azt a mai napra egybehívta. A midőn azért atyafiságos szeretettel üdvözölném az egyházi főtanács megjelent tagjait, mindenekelőtt mély hálával dobban meg szívem az isteni gondviselés iránt, hogy kegyelmesen elhárította fejünk felől azt a megmérhetetlen nagy veszedelmet, a mely urunk, királyunk aggasztó betegségével hazánkat és nemzetünket fenyegette s visszaadta Ó Felségének erejét és egészségét, a miért a jogara alatt élő népek milliói imádkoztak. Istennek e jósága és kegyelme legyen és maradjon velünk!

A jelen főtanácsi gyűlésen a pénztárnok megválasztásán kívül csak a zsin. főtanácsról lemaradt néhány tárgy s a vallástanári minősítésre megállapítandó szabályzat levén elintézendő, ez utóbbit a zsin. főtanács határozata alapján az E. K. Tanács, hogy az ügy késedelmet ne szenvedjen, a jelen főtanácsi gyűlésre elkészítette, remélem, hogy ezekkel röviden végezhetünk.

Jelentéseinket a 3 hóval ezelőtt tartott zsinati főtanácsra megtevén, most újabb jelentéseket nem teszünk. Nem mulaszthatom el azonban tudomására hozni a mlgs. és főt. egyh. főtanácsnak, hogy gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága folyó évi október 4.-éről 110.229. szám alatt arról értesítvén E. K. Tanácsunkat, hogy az 1848. évi XX. t.-cikk 3. §-a alapján az egyházak alapítványszerű segélyezésére vonatkozólag törvényjavaslatot szándékszik a képviselőház elé terjeszteni, egyszersmind felhívta, hogy nevezze meg azon egyéneket, a kik egyházunkat a törvényjavaslat előzetes tárgyalásánál képviselni jogosítva lesznek,

¹ A nov. 24-iki rendkívüli főtanács alkalmával.

hogy a hivatkozott törvény 3. §-ának rendelkezése szerint az említett törvényjavaslatra nézve egyházunk véleményét előzetesen meghallgathassa. Az E. K. Tanács ezzel az elnökséget, illetve a főgondnok urakat velem bizta meg s erről a miniszter urat értesítette. További lépés ez ügyben még nem történt. Ez a ministeri leirat annyiban megnyugtatónkra szolgálhat, hogy miután ez irányu felterjesztéseink mind ez ideig válasz nélkül maradtak, elosztatta azt az ebből könnyen támadhatott gyanút, hogy azok egyáltalában figyelemben sem részesülnek; a mihez pedig a törvénynél és az osztó igazságnál fogva elvitathatlan jogunk van. A jövő évi országos költségvetést ugyan még nem sikerült megkapnom és így nem tudom, hogy az 1848. évi XX. t.-cz. alapján ezen a czímen fel van-e abban véve egyházunk is a segélyezésre, mint a ref. és ág. hitv. evangélikus egyházak, a melyek a jövő évben már a 2-dik milliót is megkapják e czímen. A mennyiben ki lennénk hagyva, ennek orvoslását kérni nem fogjuk elmulasztani akkor, a mikor a benyújtandó törv.-javaslat iránt véleményünk meghallgatására a Minister úr meghívni méltóztatik.

Tudomására kívánom még hozni a mlgs. és főt. egyh. Főtanácsnak, hogy E. K. Tanácsunk sz.-kereszturi gymnáziumunknak 8 osztályúvá kifejlesztése iránt zsinati főtanácsunknak elvileg meghozott határozatáról a miniszter urat felterjesztésében értesítvén, Ő nagyméltósága már ki is küldötte a maga megbizottját, hogy a székelykereszturi gymnasiumunkra nézve E. K. Tanácsunk által kiküldendő bizottsági tagokkal a szerződésileg biztosítandó államsegély iránt tárgyalást folytasson. E. K. Tanácsunk a maga részéről szintén kinevezvén ez ügyben a bizottságot, a mult héten abban tárgyaltak is. Az eredményről még nincs hivatalos tudomásunk s arról, valamint az egyházi segélynek országos törvény által alapítványszerű biztosítása iránt folyamatban levő ügy kimeneteléről csak a jövő évben tartandó egyh. főtanácsnak tehet az E. K. T. érdemleges jelentést.

A miket mondtam, ha nem is teljesen megnyugtatók, a mennyiben a positiv eredményt még nem tudjuk, de mindenesetre örvendetes dolognak tarthatjuk egyházunkra nézve. De minő aggodalmak tölthetik el koblünköt, ha figyelemmel kíséjük azokat a jelenségeket és mozgalmakat, a melyekkel a társadalom minden rétegében, minden osztályánál és — sajnos — a különböző egyházaknál is találkozunk! Nem terjeszkedem ki arra, hogy ezekre a jelenségekre és mozgalmakra egyenkint rámutassak. Ez nagyon messze

vezetne. Különben is, a kinek szeme van a látásra és füle van a hallásra, láthatja, mi történik és hallhatja, mit mondanak itt is, amott is az emberek. Valóban, koruuk jellemzésére alig találhatnánk találhatóbb szavakat, mint a melyekkel a római író jellemezte a maga korát: „Bellum omnium contra omnes“. Annyi bizonyos, hogy „megnehezült az idők járása felettünk“ s talán soha sem állottunk távolabb az Isten országától, melynek eljövételéért mindennap imádkozunk, mint napjainkban. De nézetem szerint ez nem is fog eljönni, mi meg nem alkotjuk, ha egyik egy, a másik más néven bármennyi szövetkezetet s a jó Isten tudja miféle egyesületeket alkotunk — a miben nincs hiány — de ezek a szövetkezetek és egyesületek nem hogy kezet fognának, hanem egymással farkasszemet néznek; ha nem becsüljük egymás munkásságát csak azért, mert nem ugyanazon barázdán járunk, más utakon haladunk s különböző módon és eszközzel véljük a különben közös czélt elérni; ha egymáson inkább uralkodni, mint a közös czél érdekében egymást támogatni s egymásba fogódzni törekszünk; ha nem tesszük mindnyájan a magunkévá a nagy apostol intelmét: sokan egy test vagyunk a Krisztusban, mindnyájan pedig egymásnak tagjai; ha még ugyanazon szövetkezetben, egyesületben vagy testületben is mindenki vezér akar lenni, tekintélyt nem ismer és nem is akar ismerni s azt hiszi, hogy ő találta föl a bölcsesség kövét, ő van az igazság birtokában, nem is említve azokat, a kik vallás és Isten nélkül akarják reformálni a világot s az emberiséget a közboldogsághoz juttatni. De nem folytatom tovább. Mert tudom, hogy ezek is csak kiáltó szó lesznek a pusztában. Ki is hallaná meg ez egyszerű helyről s csakis egy unitarius főpásztor ajkairól elhangzó szavakat, a kit némelyek — mert vannak még ma is ilyenek — még kereszténynek sem tartanak s protestánsnak sem akarnak olismerni. Nem is másokért és másoknak mondtam én ezeket, hanem magunkért és saját hitsorsosaimnak és hiveimnek, a kiktől már koromnál fogva is elvárhatom, hogy szavaimat ne csak meghallják, hanem meg is hallgassák s legalább figyelmükre méltassák. Igaz, hogy mi kevesen vagyunk. A fenyegető hullámokat fel nem tartóztathatjuk; de a felebaráti szeretetet mindenki iránt ápolva keblünkben, nem irigykedve senkire, senkit jogaitól megfosztani, avagy azoknak gyakorlásában megakadályozni nem törekedve, a magunkét pedig védve és gyakorolva, keresztényi és hazafiui kötelességeinket teljesítve, talán megóvhatjuk magunkat, hogy azok a vészes hullámok minket

magukkal sodorjanak s azokban elmerüljünk. A világ ábrázatát mi meg nem változtathatjuk, szebbé nem tehetjük, de munkások lehetünk abban, hogy azt ne torzítsuk el még jobban. Nekünk is vannak egyesületeink, működjenek azok úgy, hogy senki szemrehányással ne illethesse; sőt a közelismerést kiérdemeljék; maradjanak saját hatáskörükben s ne igyekezzenek statust alkotni a statusban. Kölcsonós bizalom és szeretet vezessen mindnyájunkat szeretett egyházunk épületének fenntartásában, intézményeinek fejlesztésében, hogy a mikor eljő az az idő, — mert végre mégis el kell jönnie — a mikor a most háborgó hullámok lecsillapulnak, az egyetértés, a béke és szeretet fáklyái hazánk bérczein és völgyeiben, a folyók mentén és a síkságokon kigyulnak s nemzetünk az általános jólét ünnepét fogja megülni, abban mi is résztvehessünk azzal az öntudattal, hogy annak megteremtésében, ha bármily kis részünk, de nekünk, a mi kicsiny egyházunknak is volt.

Mielőtt még egyházi főtanácsi gyűlésünket megnyitnám, nem mulaszthatom el a kegyeletes megemlékezés koszoruját letenni zsinati főtanácsunk óta elhunyt 2 egyházi tanácsosunk sírjára. Az egyik Barabási Ferencz, volt ny. árvaszéki elnök Marosvásárhelyt. A másik dr. Kőváry László, a Magyar Tudományos Akadémia volt nestora, kolozsvári kollégiumunknak legidősebb felügyelő gondnoka, egyházunknak különösen az irodalmi téren egyik büszkesége. Halála felett E. K. Tanácsunk jegyzőkönyvében is kifejezte a maga fájó részvétét s özvegyének ezt írásban is megküldötte. Pár nappal ezelőtt kaptam Szolnokról Berde István, kir. táblai bíró haláláról is a szomorú jelentést, a kivel e szerint 3 hó alatt 3 egyh. tanácsos afiát vesztettük el. Legyen csendes álmuk. Béke lengen sírjok felett.

Ezek után a jelen főtanácsi gyűlést ezennel megnyitottunk nyilvánítom.

G o n d o l a t o k.

1899. aug. 15—1906 aug. 15.

Emlékezés.

A ház fedeléről elszáll egy pár galamb. Tekintetem kíséri őket. Eltűnnek. Darabig várom, de nem jönnek. Ki tudja hová, miért mentek? Egy bizonyos, hogy később megtérnek; a miért kirepültek, visszatérnek: megnyugodni éjjelre a családi fészekbe.

Ah! Nekünk is volt két ily galambunk. Egyik hét éve hagyott el, a másik csak az imént, még meleg a helye. De hiában várjuk.

Elmentek a jó Istenhez előre, nekünk helyet csinálni és midőn mi itt árván könnyel áztatjuk nyomdokukat, ők megdicsőült arcczal várják azokat, kiket itt hagytak, kiket ők szerettek. Hisz igazán boldogok — ő nélkülök — ők sem lehetnek. Mikor teljesedik be kívánságuk, ki tudja mikor üt az óra, mely egyesíti az elváltakat? Addig üres a ház. Nyomott a hangulat és kedélyünk a bús ideák vert útját járja. Ki-kitér előle, újra visszatér órája, mint pille, mely önként megy a tűzhalálba.

1906. aug. 27. A nagy bánat — akár hosszú, gyötrelmes órák árán ejt hatalmába, akár mint villám sujt le körünkbe — félelmes ellenség gyanánt lesz úrunkká, azután oly barátunkká, kítől nem birunk megválni. Csak később, nagy idő elteltével, midőn fájdalomunk esillapodott és meglazult a kapocs, mely hozzáköt — a távolból borzalommal gondolunk vissza az átélt szomorú napokra.

A bánat, mely minket ér, fokmérője a baráti érzésnek, melylyel irányunkban viseltetnek. A ki nem osztozik őszintén bánatunkban, az nem lehet barátunk.

A barátság, oly szó, melyet mindenki ajkára vesz, de a melynek értékét és kötelezettségét kevés ember fogja fel és teljesíti.

BR. PETRICHEVICH HORVÁTH KÁLMÁN.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Zsinati imák és beszédek. A csókfalvi unitárius zsinaton mondott imák és beszédek külön füzetben megjelentek. Régi szokása a zsinattartó köröknek, hogy az ily ünnepség alkalmával tartott imákat és beszédeket kiadják. Azt cselekedte most a zsinatot együttesen tartó küküllői és marosi egyházkör is. A püspök ékeszavú beszédei mellett magába foglalja a két nap alatt tartott összes beszédeket. Mindenik szónok a legjobbat hozza elő magából az ünnepség alkalmára, folyóiratunkból is régebb ismertek és ifjú emberek. Itt jelezzük a füzet egész tartalmát: Ima. Kelemen György. Az igazság napja. Ima és beszéd. Vári Albert. Üdvözlő beszéd. Ferencz József. Urvacsorai beszéd és imák. Ürmösi Kálmán. Jézus országa nem e világból való. Ima és beszéd. Kelemen Árpád. Urvacsorai beszéd és imák. Nagy Béla. Az igehirdetés. Ima és beszéd. Guido Béla. A valláserkölcsei élet ápolása szóval és csele-

kedettel. Lelkész felavató beszéd. Ferencz József. Bezáró ima. Kelemen Albert. A füzet nyomtatott Marosvásárhelyt, a czímlapon a esókfalvi templom képével.

A short account of the Unitarian Church of Hungary. Compiled under the auspices of the Right Rev. Bishop *Ferencz*. p. 39. Budapest, 1907. Külföldön mind nagyobb érdeklődést tanúsítanak a legrégebb unitárius egyház hitelvei, történelme és szervezete iránt. Ily érdeklődés, egyenes megkeresés következtében állítottatott össze e füzet angol nyelven, főleg Ferencz József püspök Unitárius egyháztörténete alapján többek közreműködésével e címek alatt: I. Historical Retrospect. II. Principles of Belief. III. Organisation. IV. Divine service. V. Education. VI. Financial state. VII. Rules and Regulations. VIII. Public laws. IX. Literature. X. List of Congregations. A tájékoztató füzetet, illető külföldi barátunk megküldötte az összes német és németalföldi egyetemeknek, melyek most szives sorokban mondanak érte egyházunk püspökéhez intézett leveleikben meleg köszönetet. A füzet kapható Budapesten, Józán Miklós lelkésznel (V. Koháry-utca 4. sz.).

Tompa Mihály. Irta Szentimrey György. Budapest, 1907. 82 l. Ez a kis füzet „Tompa erőteljesen kialakult egyéniségének uralkodó jellemvonásait akarja kifejteni s vizsgálni, hogy maradandó becsű művei által mit és mennyit adott fajunk szellemi fejlődéséhez“. Elég dicséretes vállalkozás s komolyan el is lehet hinni, hogy ez volt a célja a bizonyára nagyon fiatal szerzőnek. A baj csak az, hogy a filozófiáért is él-hal. A filozofia meg úgy áll bosszút e miatt, hogy a természetes, józan, értelmes beszédnek irgalmatlanul kitekeri a nyakát. Szentimrey szerint: „inkább az olvasók szórakozás hiánya pótlásának erőfokán mérik az irodalmi művek értékét, semmint intuitív örök minőségükön“ (4. l.). „Az egyesek műveltségi foka s ettől meghatározott abstractio ereje szerint sokképpen eltérő itéletek keletkeznek az elég jelentékenységre izmosult egyének egységes központi alapjelentésének kihatásai, tartalmi önprojectiói felől“ (1. l.). A ki meghal, annak a Szentimrey nyelvén „véget ér földünkön való átvonulása“ (28. l.); a ki pedig szerelmes lesz, az úgy tesz, mint Tompa, a ki — Szentimrey költői nyelvén — „zavartalan kéjjel hizlalta csodálkozó szemét délibábos eszménye szépségével“ (11. l.). Ez az idézet a szerző izlésére is világot vet, kritikai bonczolgatásaira nézve meg klasszikus példa a következő: „Miskolczon lépett benső barátsággra Lévay Józseffel, ki már akkor figyelemre

méltólag irogatott, a ki még most is pengeti *fiatal hatalmú lantját, édesen, meghatóan, fenségesen*“ (20. l.). Ah és oh, minek nem vár egy kicsit a nyomdafestékkal?!

(P. M.)

Népszerű egészségtan ez. a. Dr. Barabás József hódmezővásárhelyi orvos a „Tudományos zsebkönyvtár“ sorozatban (Budapest, Stampfel-féle könyvkiadó vállalat) igen hasznos könyvet írt, melyben a lakásra, ruházatra, táplálékra stb. vonatkozó hygieniát tárgyalja, teljes szakszerűséggel. A könyv ára: 1-20 korona.

KÜLÖNFÉLÉK.

Rendkívüli főtanácsi gyűlés. Az unitarius egyház nov. 24-én rendkívüli főtanácsi gyűlést tartott. Ferencz József püspök nyitotta meg az ülést azzal a tartalmas beszéddel, melyet fennebb közlünk. Az elnöki megnyitó után a gyűlés legelőször azt határozta, hogy a király Ő Felségét abból az alkalomból, hogy nehéz betegségéből felépült, a miniszerelnökség útján örömről fogja értesíteni. Meghatározta azt is, hogy a vallás- és közoktatásiügyi ministert üdvözli, hogy az 1848. XX. t.-cikk alapján törvényjavaslatot szándékszik az egyházak segélyezésére és az egyházközségek terheinek könnyítésére, a képviselőházhoz beterveztetni. Azután megejtetett, a miért a rendkívüli főtanács tulajdonképp összejött, a közpénztárnok megválasztása, Hadházy Sándor egyháztanácsos személyében, egyhangu szavazással. Hadházy, ki eddig kolozsmegyei gyámpénztárnok volt, hosszabb beszédben fejezte ki köszönetét és tett ígéretet a hív munkára, melylyel szolgálni kívánja az egyházat, mire erőt, kitartást, segedelmet kívánunk, hogy ígéretét beválthassa. Albert Dénes egyh. tanácsosnak a pénztárnokság ideiglenes viteléért köszönet szavaztatott. Még egy pár ügyet tárgyalt a rendkívüli főtanács, melyek közül a vallásanári minősítés szabálytervezetét az egyházkörökhöz utalta megvizsgálásra és ezzel a gyűlés bevégeződött.

Barabás András és Kovács Kálmán új főtanácsi tagok ezen a gyűlésen tették le a szokásos esküt.

A szabadtanítás congressusa, mely Pécsen octoberben tartott, kétségtelenné tette, hogy a vallásellenes collectivismusnak immár szép Magyarországon is vannak hívei, hogy boldogítsák a mi társadalmunkat; vannak „szabad gondolkozóink“. Mit ígér, mit nyújt a „szabad gondolkozók“ tana? . . . Franciaország nemesak az ultramontanismust próbálta ki, hanem néhány évtíz alatt a másik

végletet is, a vallástalan collectivismust, mely társadalmában nem kisebb rombolást vitt véghez, — ezt eléggé mutatja e füzetünkben fennebb közölt czikk, melynek tanulságaira utaljuk olvasóinkat.

A liverpooli unitárius egyházközség Angliában nov. 25-én kétszázéves fennállását ünnepelte. Egyike a legrégebb és legtekin-
télyesebb egyházközségeknek, hol ifju korában dr. Gordon Sándor a manchesteri theol. intézet igazgatója is működött mint segédlelkész bizonyos ideig, miről az ünnepélyen kedves emlékeket újított fel. Dr. Wicksteed H. Filep azután azokról emlékezett meg, kik hosszabbban szolgáltak a liverpooli gyülekezetnél. Nincs egy hely se, mondotta, Angliában, melyhez oly nevek fűződnének, mint Liverpool. Thom, Martineau, Beard és Armstrong itt voltak papok. E négy név e várost rájuk nézve mintegy Mekkává teszi. Liverpool adta Martineaunak az eszközüket, hogy a szellemi világ vezetője és tanítója legyen és Liverpool hozta teljes kifejlésre Armstrong szónoki erejét. A gyülekezet méltán büszke lehet e lelkészeire, kik oly ügyet szolgáltak és oly módon, hogy annak diadalmaskodni kell.

Angliában a rómaiásító anglikán püspökökkel szemben a protestans világiak tiltakozó gyűléseket tartanak. Közelebb, a Queen's Hallban kimondották, hogy elítélik a legtöbb püspöknek hivatalos eljárását, mint olyant, mely illoyalis az angol nemzeti egyházzal szemben, a mennyiben törvény ellenére olyan papokat vettek védelmükbe és léptettek elő, kik a nemzeti egyház rómaiásítására hajlamot mutatnak. Kimondották, hogy csak loyalis prot. papok ajánl-tassanak a püspökségekre és a korona adományából való javadal-makra. A gyűlés elnöke azt a nyilatkozatot tette, hogy a dolgok állása az anglikán egyházban oly komoly természetű, a minőt a reformatio óta nem is láttak Angliában. Mit tettek, kiáltott fel egy szónok, az anglikán érsekek és püspökök egy negyedszáz év alatt, hogy a nemzeti egyházat e gyalázatos állapotba juttatták, melyben azt a kormánytól kiküldött bizottság találta?! A püspökök magatar-tása miatt az angol nép kezdi bizalmát veszíteni az anglikán egy-házban. Az angol protestans hazafiak úgy látszik, elég éberek arra, hogy XIII. Leó álmának fehérleples visszajáró kísértéseit elűzzék.

Báró Bánffy Dezső az erdélyrészi ref. egyházkerület fő-gondnoka az egyházkerület november 9-iki rendes közgyűlése alkal-mával mondott beszédében az állam és egyház viszonyára a jelenlegi magyarországi helyzetre vonatkozva e nyilatkozatot tette:

A mi magyar református egyetemes egyházunknak, általában

a protestánsoknak, de kivétel nélkül a magyar állam összes egyházainak jogait törvények biztosítják. Egyébről nem is lehet szó, minthogy a törvénnyel biztosított jogok és szabadságok betartásának és végre is hajtásának. De éppen azért nyughatatlanok most napjainkban a kedélyek, mert nem látszik alaptalannak az aggodalom, hogy a törvények végrehajtása és alkalmazása tekintetében nézeteltérések látszanak fölmerülni és egyes esetekben tett intézkedések, a törvény rendelkezéseinek nem felelnek meg.

Már 1902. év november 8.-án a főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlés előtt elhangzott megnyitóban egész sorozatát a sérelmeknek ismertettem, főképp hivatkozással az 1791. évi 26. t.-czikre. E sérelmek — ismételt sürgetés daczára — sok részben ma is fennállanak, daczára annak, hogy az idézett t.-czikk 6. szakasza határozottan kimondja, hogy protestáns hívek — például az úgynevezett kanonika vizitáció adatai alapján — fizetésre nem kötelezhetők. Nem kívánom főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlés! az akkor részletesen felsorolt sérelmeket ismételni, nagy részben fennállanak azok; egyházi legfőbb hatóságaink — különösen az egyetemes konvent — ismételten fordult orvoslásért, legtöbb esetben eredmény nélkül. . . . Évek óta első sorban az 1848. évi XX. t.-czikk 2. és 3. szakaszainak kérdése uralta a helyzetet. Beismerem, hogy a 3. szakasz végrehajtása tekintetében értékes intézkedések történtek; beismerem, hogy a multtal szemben tetemes javulást értünk el, de mindennek daczára az eddig elért eredmény nem a kérdés megoldása és nem az 1848. évi XX. t.-cz. 3. szakaszának végrehajtása. E tekintetben a megoldást a törvény 2. szakaszában kifejezett viszonyosság és jogegyenlőségben kell keresnünk; e tekintetben az anyagiaknak az állam részéről való kedvezőbb kielégítése még mindig nem a megoldás, sőt talán éppen a valódi megoldás megnehezítése. A már ismételten hivatkozott 1902. év november 8-iki megnyitó beszédemben foglalkoztam a kérdéssel s akkor is elmondottam, hogy aprólékos, részleges tatarozás helyett, ha megoldást akarnak elérni, arra az útra kell lépni, a mely a Deák Ferencz által követett állam és egyház közötti viszony rendezése; az egyetlen helyes út — mint azt Deák is kívánta — kellő előkészítés alapján.“

Székely Mózes fejedelmünk emlékérmé. 1603-ban Kolozsvár városa azzal ünnepelte meg Székely Mózes trónra lépését, hogy tiszteletére becses emlékérmét veretett, az óvári templom oldalán ma is fennálló pénzverő-ház műhelyében.

A felirat ez volt: Moises Zekel De Semienfalva Vaivoda Transilvaniae Et Sicul. Comes. Két oroszlán egy koronán átiütő kardot tartott, felül oldalt két-két csillaggal és félholddal.

Másik felén az éremnek ez állt: Dominus Protector Meus. Claudiopoli és az évszám.

Tíz aransúlyú aranyból és ólomból öntötték ezt, azonkívül 6 aransúlyú ezüsből is.¹ (K—ó.)

Középiszkolai tanárok congressusa. A középiszkolai tanárság fizetési ügye már évtizedek óta megoldatlanul áll. Széll, Wlasics idejében már készen volt a javaslat, a mely a tanári közvéleményt teljesen kielégítette volna. Sőt a képviselőház bizottságai már le is tárgyalták, el is fogadták. A politikai viszonyok azonban a legutolsó perczen megakadályozták törvényerőre emelkedését: a Ház elé a javaslat nem kerülhetett. Azóta megtörtént az *ideiglenes* fizetékiegészítés. Az 1907. évi költségvetés tárgyalásánál Apponyi e kérdéstről egészen megfelekedett. A tanárság e közben két ellentétes álláspontra helyezkedett. Egyik rész a *rangsor*, másik a *seniumos* fizetési rendszer mellett foglalt állást. Ez a pártraszakadás nem vitte előbbre, sőt ártott az ügy sürgős megoldásának. A középiszkolai tanárság szervezett képviselete — az országos középiszkolai tanárszervezet igazgatósága — ismételten megjelent ez ügyben a hivatott fórumok előtt s bár mindenütt jóakaratot tapasztalt, de teljesen megnyugtató választ nem kapott. Ezért a győri főreáliskola kezdeményezésére december 28—29-ére tanári congressust hívott össze, melyre az összes középiszkolai — állami és nem állami — tanári testületeket meghívta. A fizetésrendezés mértékéül most egységesen alakul ki az a felfogás, hogy a tanár kezdő és végső fizetése nem lehet kisebb az első folyamodású birakénál, a mint van ma a nyugat nagyon sok mivel államában. (g. k.)

Hol kevés az unitárius. Gyakran azt vetik szemünkre: igen kevesen vagyunk. Azonban mi csak örvendeni tudunk annak, hogy némely helyeken valóban igen kevesen vagyunk.

Mint a „Budapesti Hirlap“ 99. számából egyik mult füzetünkben közöltük, az unitáriusok aránylag legtöbben tanítatják gyermekeiket mind az alsó, mind a felső osztályokban. Ebben csak a zsidók versenyeznek velük. Itt tehát nem érínthet az a szemrehányás, hogy még az iskolákban is igen kevesen vagyunk.

¹ Tört. Tár. 1893. 566. 1.

Több más helyen csak örvendhetünk a feltünő kisebbségnek. A „Pesti Hirlap“ pl. a mult hónapban oly kimutatást közölt az országunkban mult évben történt bűnesetek statisztikájáról, mely nem válik a honfitársak nagy örömére. De mi mégis csak örvendhetünk annak, hogy a kimutatásból határozottan kitünik, a mit a statisztika egybeállítója is kijelent: az összes felekezetek tagjai közül az unitárius kerül a legritkább esetben törvény elé. Hogy a bíróságnak legkevesebb gondot okozunk, annak mi is örvendhetünk.

A mi népünk aránylag igen szegény. Az élet küzdelmes gond neki. Ezért az unitárius leányok szolgálatot kénytelenek vállalni már ifju, zsenge korokban és ott nagyon sok kisértést kénytelenek elszenvedni. Azt kellene hinnünk, hogy a kedvező statisztika reájok e kedvezőtlen körülmény miatt éppen nem alkalmazható. De eloszlatja ez aggodalmat a „Pesti Hirlap“ 194. száma, mely biteles statisztikát ad a márianosztrai országos fegyintézetéről. Ott jelenleg 364 nő van rabságban. Közülök 233 kath., 54 ref., 17 luth., 56 gör. kel., 3 izraelita és 1 azaz egy egységshivő, unitárius. Azt az egyetlen egyet is ki tudja, milyen háromságos csábítások és gonosz elhíttetések vitték oda életének egyik vigyázatlan pillanatában. (K—ó.)

Gyász hírek: *Balogh György* toroczkói birtokos ez év folytán elhalálozott. A toroczkói egyházközségnek egyik áldozatkész tagja, Toroczkó vidékének egy tekintélyes férfias egy nagy családnak feje hunyt el benne. Dr. *Balogh György* tordai ügyvéd, *Balogh József* és *Balogh István* egyetemi hallgatók édes atyjukat gyászolják az elköltözöttben. — Homoródoklándi dr. *Csiky Miklós* nyug. járásorvos, 1848-beli honvédtiszt életének 86-ik évében october 30.-án Bethlenben elhalálozott. A régi időknek egy tisztelt alakja, egyházuuknak egy buzgó tanácsosa, hivatásában sokaknak jóltevője költözött el a nemes férfiuban. Nevét *István* fia fogja tovább fentartani. — *Laborfalvi Berde István* nyug. kir. ítélőtáblai bíró november hóban Szolnokon megszünt élni. Egyházi központtól többnyire távol lakó, de érzésben és érdeklődésben mindig közel élő tagja volt egyházunknak. Három fiat hagyott hátra, kik közül az egyik tiszt a közös hadseregben, a másik meg az algiri franczia legióban szolgál s a harmadik ipari foglalkozásban. — *Gál Sándor*, kidei áll. tanító december 8.-án elhalt 55 éves korában. Derék tanító és egyházunknak lelkes tagja volt. Neje *Farkas Teréz* s gyermekei: *József*, *Ilo* és *Erzsi* fájlják mindenek felett elhunytát.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség temploma szükségseire és közalapjára.

(II. közlemény.)

1. A templom szükségseire:

Csegezy László	30 Kor.
Ajtay János	20 "
Sükösd Zsigmond	10 "
Dr. Bálint Gábor	10 "
Összesen :	70 Kor.

2. A közalapra:

Csegezy László	30 Kor.
Dr. Bálint Gábor	30 "
Összesen :	60 Kor.

Ez adományokért hálás köszönet! A további számos adakozást mindkét célra kérjük.

Az egyházközség elöljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1907. december hó.

PÉTERFI DÉNES
unitárius pap.

A székelyudvarhelyi unitárius templom építési és berendezési költségeire tett kegyes adományok.

(XIX. közlemény.)

A magyarországi unitárius egyház segélye 1907-re 2000 kor.

Székely Lajos és neje, Sós Juliánna adománya Vargyasról 800 kor.

Br. Bánffy Kázmérné Nagyenyédről 100 kor.

László Domokosné és Vári Albertné gyűjtőívén Székelyudvarhelyről: Sándor Mózes ny. tanfelügyelő 50 kor., László Domokosné, Vári Albertné, Pál János (Oklánd), László Péterné (Siménfalva) 10—10 kor., dr. Válencsik Ferencz 6 kor., Stratzipger Emilné, Schiller Irma, Tibor Pancsi, Freiburger őrnagy, Győrfi Titusz, Gábor Zsigmond, dr. Pál Ernő, Sükösd Miklós 5—5 kor., Balázs András (Kénos) 3 kor. 88 fill., özv. Pálffy Ferenczné, özv. Szabadi Ferenczné, dr. Lengyel József, Hlatki Miklós 3—3 kor., Weisz Ármin, Bodolláné, Voith Gerőné, Amberboyné, Kun Béla, dr. Maeszkásy, Daróczy Miklós, Szebeni Antal, Szemlerné, özv. Farczady Lajosné, Gáspár Balázsné, Orbán, Nagy és Tamás, dr. Urbányiné, Demeter Dénesné, Sándor István g. kath. esperes, Lázár Gabi, Szabó Arpádné, Péter Sándor (Városfalva) 2—2 kor., N. N., Reichel Alfréd, Ilyés Vilma, Schmidt, N. N., Kovács Jenőné, Blájer Balázs, özv. Tasolyné, Nagy Ferencz, Ferenczy Margit, N. N., Csató Imréné, Rápolti Károly, N. N., Ernst György, Barts Béla, ifj. Jakabos György, Benedek Géza, Őze Kálmán, dr. Görgényiné, Suller Mihály, Szakács József, Székely Dénesné, özv. Barla Károlyné, Dénes Samuné, Lőrinczi Béláné, Betegh Pál, Deréki Antal, dr. Borosnyai Pálné 1—1 kor., Lőrinczi László 80 fill., Baczó Lászlóné 60 fill., Pap Z. Józsefné, Pál Judith 40—40 fill., Pál Lajosné 30 fill., Szeidel Zsuzsa 20 fill., N. N. 42 fill. Együtt 220 korona.

Deák Lajosné és Barabás Andrásné gyűjtőívén Székelyudvarhelyről: Barabás Andrásné 40 kor., dr. Demeter Lőrinczné 20 kor., gr. Mikes János, Németh Albertné, Deák Lajosné, Fekete Béni, dr. Damokos Andor, Ádám Albert, Pálffy Jenő, br. Orbán János 10—10 kor., Ugron Jánosné 8 kor., Ugron Ákos, Fekete Manó, Biró Sándor, Máthé Lajos, dr. Paál Arpád, dr. Daróczy Ignác 5—5 kor., dr. Mezei Ödön, Máthé Pálné, Ugron Gáspár, Péterfi Domokos 4—4 kor., Siniel, Tassaly Lajos és Ferencz, Ferenczi Lajos, Gidállyné 3—3 kor., dr. Imreh Domokosné, Heim Pál, Pap Andrásné, Kelemen Lajos, Vánky Kálmán, Szentpály Zsigmond, Szombatfalvi Lajos, Lakatos Tivadar, dr. Demeter, Homolay Lajosné, dr. Sebesi János, Reiner János, Szabó István, Vajna Zoltán, Ugron Lázárné, Dézsi Lajos, Horváth Károlyné, Horváth Kálmán, Soó Gáspárné, Gönczy Lajosné, Szorger Ferencz, Koncezné, Székely Dénes, Gyertyánffy Albert, Baresay Károly, Szentpéteri Gergely, Ferenczy Ferencz, Kamoocsay Mihály, Baranyai Gyula, Pálffy Aladár, dr. Szövényi, Válencsik Lajos 2—2 kor., Hann József 1 kor. 60 fill. Márk-testvérek, Haáb és Heitz, N. N., Kassay Dezső, Izsák Lajosné, Bodrogi Sándorné, Török Lajosné, Ferenczy Gyáláné, özv. Solymossy Lajosné, Hargita Nándorné, Dávid Gergely, özv. Rápolti Domokosné, özv. Kabos Károlyné, Bartók István, Benedek Béláné, Demeter Ákos, Baló Zsigmond, Mercz Károly, Lóty Frigyes, Konrád, Kassay Józsefné, Pálffy Aladárné, Ferenczi Istvánné, Harmath Jenőné, Demény Ferenczné, Gabrovitz Kornélné, ifj. Dézsi Istvánné, Szabó Ferencz, Chalupka Rezső, Soó Domokos, Major Lajos, Ugron Istvánné, Orbán Eliz, Bedő, Bokor János, Sala Antal, Koyács Gergely, Papp Z. Endre, Meiszner Vilmos, Sámson Lajos, Gyarmathy Ákos, Keith Ferencz, Szabó Endre, Sziblián György, Nagy Pál, Dóczy Lajos, Gyertyánffy, Péter László, Jacob Miklós, Boez Endre, Tunyogi, özv. Bodrogi Sándorné 1—1 kor., Orbán Antal 80 fill., László Albertné, Flor János, N. N. 60—60 fill., Kovácsné, N. N., ifj. Szemerjay, Bagó Gyuláné 50—50 fill., Löbl A., Lang Dávid, Bálint

Józsefné, Harth Anna, Balogh Józsefné, Osváth János, Kozma Domokos, Tordosán P. 40 40 fill., Szeli Ferencz 30 fill., Gáspár Ferencz, Lang Dávid 20—20 fill. Együtt: 332 kor. 10 fill.

Vasas Ferenczné gyűjtőivén Székelyudvarhelyről: Szöllösi Sámuel 2 kor., Vasas Ferenczné, Glatz Károlyné, Schiller Irma, Csép Ignác, Szász Mihályné, Balázsi Dénes, Zárug Antal, Csészár Józsi 1—1 kor., Pásztor Istvánné, Benedek Mózes, N. N., Barók András 60—60 fill., Balázs Károlyné, Nagy Dénesné, id. Sófálvi Sándorné 50—50 fill., Szőke Dénesné, Vargha Ferencz, Pakot László, Asztalos Dániel, Herczeg Albert, Lukácsné, Szabados János, Mihály András, Tóth Ferencz, Lukács Mózes 40—40 fill., Mánes György, Szász Andrásné, Szőke Donokosné, Csiby Lajosné, N. N., Nagy Mihály, Szőke Józsefné, Hermann Károly, öz. Csiki Istvánné, Tóth József, Miklós Sándorné, Dobai Sámuel, Hents János, Daróczy Jula, Tordai József, Szalai Ferenczné, Cseke Lajosné, Konez Juliska, öz. Nagy Ferenczné, Konez Mózesné, öz. Szalai Mihályné, Macskási Dénes, Szabó Gáborné, Balázs Mihály, Koszta Sándorné, Koszta János, Lőrincz Sándorné, Bokor Jánosné, Kalóz Sándor, László Ignáczné, Tamási Pál, N. N. 20—20 fill., Elekes Sándor, Solmossy Róza, Szigeti József, Kacsai Lázárné, N. N., N. N., Manóki Istvánné, Spó Albertné, Keresztély Jánosné, Vas Lajosné, Fodor Jánosné, N. N. 10—10 fill. Együtt 27 kor.

László Domokos kir. ítélő táblabíró 349. sz. gyűjtőivén Székelyudvarhelyről: László Domokos 50 kor., László Domokosné 11 kor., László Mariska, László Elemér, László Jenő 8—8 kor., dr. Bodolla Gábor 2 kor., Mihály János, dr. Göllner Béla, Diemár Károly, Szabó István, Balázs Sándor, Müller Mihály, Sándor Ferencz, Császár Géza, Bokor János, Száva Mihály, Deák Lajos, Benedek Mózes, Pálffy Ferencz 1—1 kor. Együtt 100 kor.

Egy társaság Székelyudvarhelyről 2 kor. 04 fill.

Özv. Lakatos Józsefné Székelyudvarhelyről 10 kor.

Kolozsvári közhasznú szövetkezet 2 kor. 40 fill.

Kisgyörgy Sándor Vargyasról 84 kor.

Kis Jenő Felsőrákosról 10 kor.

Botár János Budapestről 10 kor.

Kis Mózes Abásfalváról 10 kor.

A homoródszentmártoni egyházközség 50 kor.

Fekete Béni gyűjtése folytán adakoztak Székelyudvarhelyről: Sebesi János 10 kor., Ugron Zoltán, N. N. 2—2 sor., N. N. 1 kor. Együtt 15 kor.

Bedő Ferencz (Fogaras) 5 kor.

Kisgyörgy Sándor útján Székely László (Torda) 20 kor.

Ambrus Esztiike Medesérről 3 kor. 41 fill.

A homoródkarácsonfalvi egyházközség 30 kor

Péterfi Albert gyűjtőivén: Péterfi Albert (Oklánd) 10 kor., Péterfi Sándorné (Nagyajta), Deák Lajos, Pollák Ignác (Oklánd) 5—5 kor. Együtt 25 korona.

Dr. Sándor Balázs 151. sz. gyűjtőivén Budapestről: dr. Sándor Balázs, dr. Sándor Balászné 10—10 kor., Sándor Jenő, Sándor Zoltán 3—3 korona, Sándor Tibor 2 kor. 77 fill., Szt. Hubertusz-asztaltársaság 5 kor., Murai Lajos, Szegedi Árpád, Spiegel Ferencz 2—2 kor., Sándor Jenő, Sándor Zoltán, Sándor Tibor, Huttel Albert 1—1 kor., J. 60 fill., Szarvas Pál 50 fill., D x-y 40 fill., R. 30 fill., Czukor József, Nagy Miklós, Köpecs János, László, Lőrincz Dénes, Fekete, Gergely Andor, N. N., Szentmiklósy Tibor, N. N., Tarján György, Schutz, Szarvas, Glasner, P., J. N., Tóth Emil Neumáv, S. A. 20—20 fill., K. Y., S. Sz. 10—10 fill. Együtt 50 kor.

Pap Pál (Kobátfalva) 10 kor.

Barabás András Székelyudvarhelyről 50 kor.

Lőrinczi Ákos (Torda) 20 kor., Kis Sándor útján a Homoródszentmártoni rendezett táncmulatság tiszta jövedelmé 28 kor.

Ráduly Jánosné (Beszterecz) 50 kor.

Egy társaság Székelyudvarhelyről 1 kor. 20 fill.

Péter Lajos F.-Boldogasszonyfalváról 10 kor.
 Libáni faipar 50 kor.
 Pap Mózes Székelykeresztúrról 50 kor.

Az I—XVIII. közlemény összege	16185 K 25 fill.
E közlemény összege	4175 „ 15 „
Összesen..	20360 K 40 fill.

Midőn a fenti kegyes adományokat nyugtázzuk, úgy a szíves gyűjtőknek, mint a nagylelkű adakozóknak hálás köszönetet mondunk, hogy szent ügyünk győzelemre juttatásában segítségünkre jöttek. További kegyes adományokat is hálás köszönettel fogadunk.

Sz.-Udvarhely, 1907 nov. 28.

DEÁK LAJOS
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS
pénztáros.

VÁRI ALBERT
lelkész.

Ajándékozás a ravai egyházközségben.

Ravában az unitárius templom megújítása alkalmából élő hitőknek bizonyosságul jószívből származó ajándékot hoztak: Keeskés Izsákné Karda Róza, id. Hankó Dénesné Györfi Juliánna, Izsák Ábelné Sófalvi Juliánna, kik együttesen egy becses piros bordó bársony terítővel vonták be az egész templomi szőszékét. E kegyes nők adománya nem szorul dicséretre. Példaadásuk az ajándékozásban követésre méltó! Az ur asztalára Demeter Mária hajadon leány egy szép virágcsokrot tálczával és a templom fedelére 1/4 ezer cserepet Albert József ev. ref. férfi hoztak ajándékol Istent iránti hálójuk jeléül. Az egyházközség tagjai igaz hívességgel és buzgósággal kiszolgáltatták a nagyarányu munkaerőt. Az ajándék és munkaáldozat legyen kedves Isten előtt is. Fogadják egyen-egyen és összesen egyházközségem nevében hálás köszönetemet. „A jókedvű adakozót szereti az Isten!”

Rava, 1907 december hó 10.-én.

SÁROSI JÓZSEF,
unitárius lelkész.